আনাৰকলি
কুনালকাঞ্চন
ৰাণাদিল

[চুটি নাট সংকলন]

সত্যপ্ৰসাদ বৰুৱা

Anarkali, Kunal-kanchan and Ranadil—three short historical plays written by Satya Prasad Barua and published by Padma Prakash, Hem Chandra Road, Gauhati.

প্ৰকাশক—

পদ্ম প্ৰকাশ

পদ্মপীঠ

হেমচন্দ্ৰ ৰোড

গুৱাহাটী ।

মুদ্ৰাকৰ—

শ্ৰীসোণাৰাম বেজ

নিউপ্ৰেছ

গুৱাহাটী ।

প্ৰথম প্ৰকাশ—

১৯৫৭ ।

বেচ দুটকা ।

৺মা-দেউতাৰ পবিত্ৰ স্মৃতিৰ উদ্দেশ্যে

"আনাৰকলিত" সকলোৰে জনা করুণ কাহিনীটোকে নাট্যৰূপ দিয়া হৈছে নতুন দৃষ্টিভঙ্গীৰে।

"কুনাল-কাঞ্চনৰ" সমল গোটাইছো Vincent Smith ৰ "Asoka, The Buddhist Emperor of India," Dr. Radha Kumud Mukherjee ৰ "Asoka" আৰু ভীক্ষু শীলভদ্ৰৰ 'বুদ্ধবাণী'ৰ পৰা।

"ৰাণাদিলে" ধৰা দিছিল ডাঃ মাখনলাল ৰায়চৌধুৰীৰ "জাহানাৰাৰ আত্মকাহিনী"ৰ পাতত। এইখন নাট লিখোতে Dr. Jadunath Sarkarৰ "History of Aurangzeb" পুথিখনৰো সহায় লৈছিলো।

সকলোলৈকে কৃতজ্ঞতাৰ শৰাই আগবঢ়ালো।

উৎসাহ উদগনি আৰু দিহা পৰামৰ্শ দি সহায় কৰিছিল অনুজোপম নাট্যকাৰ শ্ৰীমান অনিল চৌধুৰীয়ে।

দহোবন কাতি কৰি থৈ পুথিখনি ছপাশালৰ পৰা নিয়াৰিকৈ উলিয়াই দিয়াত সহায় কৰিছিল সাদিনীয়া অসমীয়াৰ সম্পাদক কৃতী লিখক বন্ধুবৰ শ্ৰীযোগেন্দ্ৰনাথ বৰকাকতি আৰু উদীয়মান সাহিত্যিক শ্ৰীৰমানন্দ বেজবৰুৱাই।

আৰু নানা ধৰণে সহায় কৰিছিল শ্ৰীনিত্যানন্দ বৰদলৈ, শ্ৰীবিপিনচন্দ্ৰ শৰ্ম্মা আৰু শ্ৰীসোণাৰাম বেজে। সকলোৰে ওচৰত লিখক ঋণী হৈ থাকিল।

"Tragedy at its best is a vision of the heart of life. The heart of life can only be laid bare in the agony and exultation of dreadful acts. The vision of agony or spiritual contest, pushed beyond the limits of the dying personality, is exulting and cleansing. It is only by such vision that a multitude can be brought to the passionate knowledge of things exulting and eternal."

John Masefield.

নাট কেখনৰ পাত্ৰ-পাত্ৰী

সম্ৰাট আকবৰ
মানসিংহ
চেলিম
মানবাই
আনাৰকলি

সম্ৰাট অশোক
কোঁৱৰ কুনাল
তিষ্যৰক্ষিতা
কাঞ্চনমালা

সম্ৰাট আওৰংজেব
ৰাণাদিল
হাছনা

শুধৰণী !

৪৫ পৃষ্ঠাৰ ৫ম আৰু ৯ম শাৰীত এশ বছৰ নহৈ দুশ বছৰ আৰু ৭৫ পৃষ্ঠাৰ গীতটোৰ দ্বিতীয় শাৰীত অমিতাভ হ'ব লাগিছিল ! ইয়াৰ বাহিৰেও থকা বৰ্ণাশুদ্ধি বোধকৰো পঢ়ি যাওতে শুধৰাই নিয়াত অসুবিধা নহ'ব । এইখিনি আমনি দিয়াৰ বাবে ক্ষমা কৰিব ।

আনাৰকলি

প্ৰথম দৃশ্য

(মোগল ৰাজপ্ৰাসাদৰ এটি কক্ষ

আকবৰ—সেনাপতি মানসিংহ।

মান— আদেশ কৰক সম্ৰাট।

আকবৰ—ৰাণাপ্ৰতাপৰ কি সংবাদ? কিমানদিন আৰু অপৰাজেয় হৈ থাকিব চিতোৰৰ এই দুৰ্দ্ধৰ্ষ ৰাণা?

মান— প্ৰতাপৰ আকাশস্পৰ্শী দম্ভৰ মীনাৰ ধূলিস্মাৎ হ'বলৈ আৰু বেছি পলম নাই সম্ৰাট।

আকবৰ—হুঃ পলম নাই! মই যে আৰু অপেক্ষা কৰিব নোৱাৰো মানসিংহ। অহঙ্কাৰী প্ৰতাপ সিংহৰ দৰ্প চূৰ্ণ কৰিব নোৱাৰিলে যে মোৰ সপোন, অখণ্ড ভাৰত গঢ়াৰ সপোন, সোণৰ ভাৰত গঢ়াৰ সপোন, দিঠকত পৰিণত নহ'ব মানসিংহ।

মান— সম্ৰাটৰ অভিলাষ অচিৰেই পূৰণ হব।

আকবৰ—মানসিংহ, ৰাজপুত জাতিক মই অন্তৰেৰে শ্ৰদ্ধা কৰো। ৰাজপুতৰ দৰে বীৰত্ব, শৌৰ্য্য, পৰাক্ৰম পৃথিবীত বিৰল। সেয়ে মই ৰাজপুতৰ সৈতে বিৰোধ নকৰি, কৰিব খুজিছিলো মিত্ৰতা। মোৰ আহ্বানৰ যে ৰাজপুতে সঁহাৰি দিয়া নাছিল এনে নহয়।

মান— সম্ৰাটে অকল ৰাজপুতানাতে কিয়, আন ঠাইতো নিজৰ উচ্চ আৰু উদাৰ মনৰ পৰিচয় দিছে।

আকবৰ—মই জানো মানসিংহ, ৰাজপুত জাতিৰ সহায় নহ'লে মোৰ পক্ষে সুচাৰুৰূপে সাম্ৰাজ্য শাসন কৰা অসম্ভৱ। ৰাজপুতৰ বীৰত্ব আৰু স্বদেশ প্ৰেমৰ সৈতে মোগলৰ মেধা আৰু শাসন কুশলতা মিলিত নহ'লে, ভাৰতৰ ৰাজনৈতিক ঐক্য কেতিয়াও সংগঠিত নহ'ব।

মান— এই কথা উপলব্ধি কৰিয়েই মই সেনাপতি পদ গ্ৰহণ কৰিছো। সম্ৰাটৰ মহৎ আদৰ্শত অনুপ্ৰাণিত হৈয়ে অম্বৰৰ বিহাৰমলে নিজৰ আদৰৰ কন্যাক সম্ৰাটৰ হাতত সম্প্ৰদান কৰিছে।

আকবৰ—কিন্তু মেৱাৰে মোৰ আহ্বান অগ্ৰাহ্য কৰিলে মানসিংহ। গৰ্ব্বিত ৰাণা সঙ্গৰ পুত্ৰই কৰিলে মোৰ বিৰোধিতা। অকল বিৰোধিতা কৰিয়েই ক্ষান্ত নেথাকিল। তেওঁ দিলে আশ্ৰয় মোৰ পৰম শত্ৰু বজবাহাদুৰক।

মান— কিন্তু মেৱাৰে এই উদ্ধতালিৰ সমুচিত প্ৰতিফল নোপোৱাকৈ নেথাকিল সম্ৰাট। মেৱাৰৰ ৰাজধানী চিতোৰৰ পতন হ'ল।

আকবৰ—চিতোৰ অভিযান মোৰ জীৱন বুৰঞ্জীত জিলিকি থাকিব। সেই অভিযানত মোৰ বীৰত্বতকৈ বেছি প্ৰকাশ পাইছিল ৰাজপুত জয়মল আৰু পট্টৰ দেশপ্ৰেম আৰু শৌৰ্য্য। মই বিজয়ী হ'লেও, মোৰ অন্তৰক তেওঁলোকে জয় কৰিছে মানসিংহ।

মান— সম্ৰাট মহান! সেয়ে বিজিতৰ প্ৰতিমূৰ্ত্তি ৰাজ প্ৰাসাদৰ তোৰণ দ্বাৰত আজিও শোভা পাইছে।

আকবৰ—চিতোৰৰ পতন হল সঁচা। কিন্তু মেৱাৰকতো বশ কৰিব নোৱাৰিলো। চিতোৰৰ পতনৰ পাছত মেৱাৰৰ ৰাজপুতসকলে ৰাণা সঙ্গৰ দৌহিত্ৰ প্ৰতাপক ৰাণা পদত অধিষ্ঠিত কৰিলে। প্ৰতাপৰ নেতৃত্বত সিহঁত পুনৰ মূৰ দাঙি থিয় হ'ল।

মান— অম্বৰৰ মানসিংহই বাদচাহী খীলাত অকাৰণতে গ্ৰহণ কৰা নাই। প্ৰতাপৰ দম্ভ মই চূৰ্ণ কৰিমেই। প্ৰতাপে মোক কৰা ভীষণ অপমানৰ কথা সুঁৱৰিলে এতিয়াও মোৰ শৰীৰৰ ধমনিত শোণিতৰ ধাৰ ক্ষিপ্ৰতৰ হৈ উঠে।

আকবৰ—অপমানতো অকল মানসিংহৰে নহয়। নিমন্ত্ৰণ কৰি একেলগে অন্ন গ্ৰহণ নকৰিলে প্ৰতাপসিংহই এই

কাৰণেই, যে মানসিংহই তুৰ্কি মোগলৰ খীলাত গ্ৰহণ কৰিছে, মোগলৰ সতে সহযোগিতা কৰিছে। সেনাপতি মানসিংহ, সেই অপমান অকল তোমাৰেই নহয়, প্ৰতাপে সেই দিনা অপমান কৰিলে সমগ্ৰ অম্বৰৰ ৰাজ বংশক আৰু লগে লগে মোকো—

মান— প্ৰতিশোধৰ বহ্নি এতিয়াও নিৰ্ব্বাপিত হোৱা নাই চাহেনচাহ্। চিতোৰৰ পতনৰ পাছত আৰাবল্লীৰ পৰ্ব্বতশৃঙ্গৰ অন্তৰালত থাকি প্ৰতাপে হয়তো ভাবিছে মোগলৰ আক্ৰমণ কৰিব প্ৰতিহত। কিন্তু তাৰ সেই সপোন দিঠকত কেতিয়াও পৰিণত নহয়। চিতোৰ এৰি সি আশ্ৰয় লৈছে কমলমীড়ত আৰু এই কমলমীড়তে ৰচনা হব প্ৰতাপৰ সমাধি।

আকবৰ—সেই কাৰণেই তোমাৰ ওপৰত দায়িত্ব, অৰ্থাৎ কমলমীড় অভিযান পৰিচালনাৰ দায়িত্ব ন্যস্ত কৰিব খুজিছো সেনাপতি মানসিংহ, তুমি প্ৰস্তুত হোৱাগৈ।

মান— সম্ৰাটৰ আদেশ শিৰোধাৰ্য্য

[কুৰ্ণিচ্ কৰি মানসিংহ যায়। চেলিম সোমাই আহে।]

চেলিম— আব্বাজান, সম্ৰাট—

আকবৰ—চেলিম—

চেলিম— মোক মাতিছিল হেনো পিতা—

আকবৰ—আমি ৰাণা প্ৰতাপৰ বিৰুদ্ধে পুনৰ সৈন্য পঠিয়াম। প্ৰতাপে আশ্ৰয় লৈছে কমলমীড় দুৰ্গত। আমাৰ এইবাৰ লক্ষ্য হ'ল কমলমীড়।

চেলিম— সম্ৰাটে বোধকৰো এই অভিযানৰ সেনাপতি নিযুক্ত কৰিছে মানসিংহক—

আকবৰ—মানসিংহ যাব, আচফখাঁ যাব, আৰু চাহজাদা চেলিমো যাব।

চেলিম— মই ? মই কিয় যাব লাগে আব্বাজান ?

আকবৰ—যাব লাগে এই কাৰণেই যে দুৰ্দ্দমনীয় প্ৰতাপক পৰাজিত কৰাটো অকল মানসিংহ আৰু আচফখাঁৰ পক্ষে সম্ভৱ নহ'বও পাৰে। তদুপৰি সিহঁতক সম্পূৰ্ণভাৱে বিশ্বাস কৰাটোও ৰাজনীতিৰ ফালৰ পৰা বৰ সমীচীন নহয়। সেয়ে ভাবিছো চাহজাদা চেলিমো যাওক মানসিংহৰ লগত।

চেলিম— ঔদ্ধত্য মাৰ্জ্জনা কৰিব আব্বাজান। সেই ঠেক মনা মানসিংহৰ প্ৰতি, যি মানসিংহই স্বদেশ আৰু স্বজাতিৰ প্ৰতি এনে বিদ্বেষৰ ভাব পোষণ কৰিব পাৰে, নিজৰ ক্ষুদ্ৰ স্বাৰ্থ সিদ্ধিৰ বাবে মোগলৰ আশ্ৰয় লবলৈকো কুণ্ঠিত বোধ নকৰে, তাৰ প্ৰতি মোৰ কোনো শ্ৰদ্ধা নাই। সেয়ে মোৰ আৰ্জ্জি, মানসিংহৰ সহযোগিতা কৰিবলৈ মোক নক'ব। যদি বাদচাহে অনুমতি দিয়ে, আদেশ দিয়ে, তেন্তে মই অকলেই সৈন্য বাহিনী পৰিচালনা কৰিম।

আকবৰ—চেলিম, তোমাৰ মনোভাৱ মই ভালদৰে বুজি পাইছো। কিন্তু পুত্ৰ, ৰাজনীতি তুমি যিমান সৰল আৰু সহজ বুলি ভাবিছা সিমান সহজ সৰল নহয়।

ৰাজনীতিত জটিলতা আছে, আৰু সেই জটিলতাৰ মাজেদি বাট বুলিবলৈ লাগে কূট বুদ্ধি। মই মানসিংহতকৈ প্ৰতাপক শ্ৰদ্ধা কৰো বহুতো বেছি। তথাপিও আজি মানসিংহক মই উলাই কৰিব নোৱাৰো। মানসিংহৰ সহায় আজি মোৰ আৱশ্যক। পুত্ৰ, ছুলেৰেহে ছুল উঘালিব লাগিব—

চেলিম— তথাপি আব্বাজান, মানসিংহৰ অধিনায়কত্বত—

আকবৰ—উত্তম, এই যুদ্ধত তোমাৰ আৰু মানসিংহৰ থাকিব সমান ক্ষমতা। কিন্তু মনত ৰাখিবা আমাৰ উদ্দেশ্য হ'ল জয় লাভ কৰা। উদ্দেশ্যত সিদ্ধিলাভ কৰিবই লাগিব। এই কথা কেতিয়াও নাপাহৰিবা, মোগলৰ মচ নদ যদি শত্ৰুহীন হয়, তেন্তে মোৰ অবিহনে সেই মচ্‌নদৰ অধিকাৰী আন কোনো নহয়, হ'ব মোৰ উপযুক্ত পুত্ৰ চাহজাদা চেলিম।

দ্বিতীয় দৃশ্য

কমলমীৰ দুৰ্গৰ দাঁতিৰ অৰণ্য পথ

আনাৰ— গভীৰ অৰণ্য, ক'তো জন-প্ৰাণী নাই। সুদূৰ ইৰাণৰ পৰা আহিছিলো ভাৰতবৰ্ষলৈ এধানিমান আশ্ৰয় পাম, সেই আশাতে। কিন্তু খোদাই ৰহম নকৰিলে। দীৰ্ঘ পথ অতিক্ৰম কৰিব নোৱাৰি ৰুগীয়া আব্বাজানে এই দুনিয়া এৰি গুচি গ'ল। গুচি গ'ল মোক নিঠৰুৱাকৈ এৰি থৈ। হে খোদা ! মোক ৰক্ষা কৰা। মোৰ যে আজি কোনো নাই তোমাৰ বাহিৰে। ভাবিছিলো ওচৰতে থকা সৌ দুৰ্গটোতে আশ্ৰয় ল'ম। কিন্তু তাতো লাগিল তুমুল সংগ্ৰাম। কত মানুহ যে মৰিল। কত মানুহৰ অন্তিম চিঞৰ মই এই ঠাইৰ পৰাই, বনানিৰ অন্তৰালৰ পৰাই শুনিছো। এই গিৰিপথেদিয়েই কত অশ্বাৰোহী গ'ল আৰু কত আহিল, কত অশ্বাৰোহী ঘোঁৰাৰ পিঠিৰ পৰা বাগৰি পৰিল, মৃত্যু বৰণ কৰিলে।

[বহু দূৰৰ পৰা ঘোঁৰা চেকুৰাই সেইফালে কোনোবা আহে।]

সৌৱা আকৌ কোনোবা এই ফাললৈকে ঘোঁৰা চেকুৰাই আহিছে।

[অশ্বাৰোহী আন কোনো নহয়, চাহজাদা চেলিম। ঘোঁৰাটো আঁতৰত বান্ধি থৈ, খোজকাঢ়ি তেওঁ আনাৰৰ ওচৰলৈ আহে]

চেলিম— কোন ?

আনাৰ— মই আলমপানা।

চেলিম— কোন তুমি ?

আনাৰ— মোৰ নাম আনাৰ, জাহাপনা—

চেলিম— আনাৰ !

আনাৰ— নিঠৰুৱা মই। মোক আশ্ৰয় দি উদ্ধাৰ কৰক।

চেলিম— এই জন-প্ৰাণীহীন, হিংস্ৰ জন্তু অবাধে বিচৰণ কৰা গভীৰ অৰণ্যৰ মাজলৈ তুমি আহিলা কেনেকৈ ?

আনাৰ— মই ইৰাণী জাহাপনা। আশ্ৰয় বিচাৰি আহিছিলো ভাৰতলৈ। আব্বাজানো আহিছিল। কিন্তু জাহাপনা ৰুগীয়া আব্বাজানে মোক নিঠৰুৱা, নিৰাশ্ৰয়া কৰি এৰি থৈ গ'ল ! অকলে অকলে কিমান আৰু বাট বুলিম ? কোন ফালে যাব লাগে নেজানো, ভাবিছিলো দুৰ্গত আশ্ৰয় লম। কিন্তু সেই দুৰ্গতো যুদ্ধ লাগিল।

চেলিম— ৰাজপুত ৰাণা প্ৰতাপৰ সেই দুৰ্গ মোগলে অৱৰুদ্ধ কৰি জয় কৰিলে ; আৰু মোগলৰ এই বিজয় অভিযানৰ অধিনায়ক মই, চাহজাদা চেলিম।

আনাৰ— চাহজাদা চেলিম !

[তেওঁলোকৰ অলক্ষিতে মানসিংহ আহি ওচৰত থিয় হয়]

মান— হা - হা - হা—

চেলিম— মানসিংহ ?

মান— [কুটিল হাঁহি মাৰি] উচপ খাই উঠিলে কিয় ?

চেলিম— মানসিংহ, ঔদ্ধত্যৰো সীমা আছে। আপুনি সেই সীমা চেৰাই গৈছে—

মান— নগলোহেঁতেন, যদি চাহজাদাই সত্যৰ অপলাপ—

চেলিম— সত্যৰ অপলাপ ?

মান— ৰাণা প্ৰতাপক পৰাজিত কৰাৰ কৃতিত্ব আপোনাৰ নহয়। যদি কোনোবাই সেই কৃতিত্ব দাবী কৰিব পাৰে তেন্তে তেওঁ চাহজাদা চেলিম নহয়, ৰাজপুত মানসিংহহে—

চেলিম— ৰসনা সংযত কৰক নহ'লে—

মান— নহ'লে কি ?

চেলিম— এই তৰোৱালেৰে—

[চেলিমে তৰোৱাল কোষমুক্ত কৰে, আনাৰে ভয় খায়]

আনাৰ— চাহজাদা ! চাহজাদা !!

মান— পাহৰি নেযাব চাহজাদা, মোগলৰ বশ্যতা স্বীকাৰ কৰিলেও ৰাজপুত শোণিত মানসিংহৰ ধমনিত এতিয়াও প্ৰবাহিত। তৰোৱালেৰে তৰোৱালৰ প্ৰত্যুত্তৰ দিব মানসিংহই জানে। কিন্তু সুকোমল তনু এই কিশোৰীক সন্মুখত ৰাখি শক্তিৰ পৰীক্ষা—

আনাৰ— চাহজাদা, তৰোৱাল কোষবদ্ধ কৰক।

চেলিম— মানসিংহ, উদ্ধতালিৰ সমুচিত পৰিণাম কি, বুজিবলৈ পলম নেলাগিব। আনাৰ, ব'লা মোৰ লগত।

মান— চাহজাদা, পৰিণামৰ কথা আপুনিও ভবা উচিত। গিৰিপথত বুটলি পোৱা অজ্ঞাতকুলশীলা কিশোৰীক এনেভাৱে আশ্ৰয় দিয়াটো আৰু হয়তো—হেৰেমতো প্ৰৱেশ কৰিবলৈ অনুমতি দিব—কিন্তু তেনেভাৱে আশ্ৰয় আৰু প্ৰৱেশাধিকাৰ দিয়াটো চাহজাদাৰ চকুত সমীচীন হ'লেও বাদচাহৰ চকুত হয়তো—নহ'বও পাৰে—

আনাৰ— চাহজাদা, ভাবিছিলো খোদাই মোৰ আৰ্জ্জি শুনি ৰহম কৰিলে। আপোনাক পালো আশ্ৰয় দাতা ৰূপে। কিন্তু চাহজাদা, মোৰ পক্ষে বোধ হয় অনাদ্ৰিতা অনাশ্ৰিতা হৈ দুৰ্গম গিৰিপথত প্ৰাণ ত্যাগ কৰাই শ্ৰেয়।

চেলিম— চাহজাদা চেলিমে অবিবেচকৰ দৰে কোনো কাম নকৰে। মই তোমাক আশ্ৰয় দিছো। তুমি নিৰ্ভয়ে মোৰ সতে ব'লা—

মান— চাহজাদা চেলিমে—

চেলিম— মোক সাৱধান কৰি দিবৰ প্ৰয়োজন নাই মান সিংহ। ভাৰতৰ শাসক মোগলে, ভাৰতৰ ভাবি সম্ৰাট চাহজাদা চেলিমে, মানসিংহৰ পৰা—সাৱধান বাণী শুনিবলৈ ইচ্ছা নকৰে। ব'লা আনাৰ—

[চেলিম আৰু আনাৰ যায়]

মান— অপৰিণামদৰ্শী যুৱক! মানসিংহও হাত সাৱটি বহি নেথাকে। অজ্ঞাতকুলশীলা যুৱতীয়ে মোগলৰ হেৰেমত প্ৰৱেশ কৰি মানসিংহৰ ভনী মানবাইৰ ওপৰত চলাব কৰ্ত্তৃত্ব? তেনে কথা কেতিয়াও সম্ভৱ হ'ব নোৱাৰে।

✦✦✦✦:(০):✦✦✦✦

তৃতীয় দৃশ্য

মানবাইৰ মহল

চেলিম —মানবাই।

মানবাই— স্বামী।

চেলিম— ৰণ জয় কৰি উভতি আহিছো মানবাই।

মানবাই—মেৱাৰৰ গৰ্ব্ব তেন্তে চূৰ্ণ হল? প্ৰতাপসিংহ তেন্তে পৰাভূত হ'ল চাহজাদা?

চেলিম— মেৱাৰৰ গৰ্ব্ব হ'ল চূৰ্ণ। মোগলৰ শৌৰ্য্যৰ আগত ম্লান হ'ল প্ৰতাপৰ বিক্ৰম। প্ৰতাপক বন্দী কৰিব নোৱাৰিলো এয়ে মাথো খেদ ৰৈ গল।

মানবাই—তথাপিও মই আজি পৰম সুখী। অম্বৰ বংশৰ ঘোৰ অমৰ্য্যাদা কৰিছিল প্ৰতাপে। আজি তাৰ প্ৰতিফল পালে। অম্বৰৰ প্ৰতিজ্ঞা ৰক্ষা হ'ল। আজি যে মই কিমান আনন্দিত, আজি যে মই কিমান গৰ্ব্ব অনুভৱ কৰিছো, আপোনাক কেনেকৈ বুজাম জাহাঁপনা। মোৰ আনন্দ, মোৰ গৰ্ব্ব কিয় হৈছে জানে?

চেলিম— কিয় মানবাই?

মানবাই—এই অভিযানৰ অধিনায়ক আছিল মোৰ স্বামী, চাহজাদা, ভাৰতৰ ভাৱী অধীশ্বৰ, সেই কাৰণে।

চেলিম— তোমাৰ উৎসাহ, উদ্দীপনাই মোক যোগাইছে শকতি, যোগাইছে প্ৰেৰণা। শুনা মানবাই, তোমাৰ কাৰণে মই এপাহ ফুল আনিছো—তোমাক উপহাৰ দিম বুলি।

মানবাই—এপাহ ফুল? যুদ্ধ ক্ষেত্ৰত, ৰাজপুতানাৰ মৰু-প্ৰান্তৰত, ফুল কেনেকৈ পালে জাহাপনা?

চেলিম— খোদাৰ ৰহম থাকিলে, মৰুভূমিতো ফুল ফুলে মানবাই। আনাৰ—

[চেলিমে আনাৰ বুলি মাতিলত আনাৰ সোমাই আহে]

আনাৰ— বন্দেগী বেগম চাহেবা।

মানবাই—সঁচাকৈয়ে জাহাপনা ফুলৰ দৰেই নিৰ্ম্মল, নিষ্কলঙ্ক, সুন্দৰ।

চেলিম— তেন্তে ফুলপাহে তোমাৰ মহলৰ শোভা বঢ়াওক, মই সম্ৰাটৰ ওচৰলৈ যাওঁ—

[আনাৰক পত্নীৰ ওচৰত থৈ চেলিম যায়]

মানবাই—ক'ৰ তুমি? কোন তুমি?

আনাৰ— বংশ পৰিচয় দিবলৈ মোৰ একো নাই। মোৰ নাম আনাৰ। চাহজাদাই বাটৰ পৰা মোক বুটলি আনিছে, মৰণৰ মুখৰ পৰা মোক ৰক্ষা কৰিছে।

মানবাই—আনাৰ! ধুনীয়া নামটি তোমাৰ! মই হলে তোমাক আনাৰকলি বুলি মাতিম দেই।

আনাৰ— বেগম চাহেবাৰ মৰ্জ্জি।

মানবাই—সঁচাকৈয়ে আনাৰ, মোৰ স্বামী বৰ স্নেহবান, দয়ালু, মহান। সৌন্দৰ্য্যবোধ তেওঁৰ অতুলনীয়। ৰাজপুতানী, অম্বৰ ৰাজকন্যা মই, মোগলৰ হেৰেমত ঠাই পাইছো। মানুহে হয়তো ভাবে—বন্দিনী মই। কিন্তু মানুহৰ সেই ধাৰণা যে কিমান ভুল, আনে নেজানিলেও মই জানো সেই কথা।

আনাৰ— চাহজাদা মহান বুলিয়েইতো মোৰ দৰে এজনী নিঃকিন আশ্ৰয়হীনা ইৰাণীক আশ্ৰয় দিছে। খোদাৰ অপৰিসীম করুণা! চাহজাদাক পালো, মোৰ ত্ৰাণকৰ্ত্তা হিচাপে, আৰু আপোনাকো পালো। মোৰ কেনে লাগিছে জানে? মোৰ আত্মা যেন আজি বেহেস্তৰ পৰা উলটি আহিছে—

মানবাই—আঁকবীজনী ক'ৰবাৰ! এবাৰ স্বৰ্গলৈ গ'লে জানো মানুহ উলটি আহে? ব'লা ভাগৰি পৰিছা তুমি, বিশ্ৰাম ল'বাগৈ—

আনাৰ— কলৈ যাম?

মানবাই—মোৰ অন্দৰ মহললৈ—

আনাৰ— অন্দৰ মহললৈ?

মানবাই—আজিৰ পৰা মোৰ মহলতে তুমি থাকিবা। তোমাৰ আশ্ৰয়দাতা, মহান চাহজাদাৰ সেৱা কৰিবা। যদি পাৰা তেওঁৰ অশেষ করুণাৰ ঋণ পৰিশোধ কৰিবা, ব'লা।

[আনাৰক মানবাইয়ে অন্দৰ মহললৈ নিয়ে। মানসিংহ আহে মানবাইৰ সন্ধানত]

মান— মানবাই, ভনীটি—

[আনাৰক ভিতৰৰ কোঠালিত থৈ মানসিংহক লগ ধৰিবলৈ মানবাই অকলে ওলাই আহে]

মানবাই—কি হ'ল দাদা? তোমাক দেখোন বৰ উত্তেজিত যেন লাগিছে। কিহৰ চিন্তাই বাৰু তোমাক বিয়াকুল কৰিছে?

মান— চিন্তা মোৰ কাৰণে নহয়। চিন্তা তোমাৰ কাৰণে—

মানবাই—মোৰ কাৰণে? কিয়? কিনো এনে অঘটন ঘটিল?

মান— এতিয়াও অঘটন ঘটা নাই যদিও, ঘটিবলৈ কিমান পৰ?

মানবাই—যুদ্ধায়মান ৰাজপুতৰ জীৱন যে ঘটনাবহুল সেই কথা কোনে অস্বীকাৰ কৰিব? কিন্তু মোৰ জীৱনতো তেনে ধৰণৰ নহয়! বাহিৰৰ বলিয়া বা' মোৰ অন্দৰ মহললৈ প্ৰৱেশ কৰিব নোৱাৰে।

মান— প্ৰৱেশ কৰিব নোৱাৰে?

মানবাই—নোৱাৰে বুলিয়েই মোৰ বিশ্বাস।

মান— তোমাৰ সেই বিশ্বাস শিথিল হ'বলৈ বেছি পৰ নেলাগিব মানবাই। বাহিৰৰ বলিয়া বা' ছাটিৰ কথা কৈছা, কিন্তু মই যদি কওঁ সেই বা' কোনোবা অজানিত ৰন্ধ্ৰেৰে তোমাৰ অন্দৰ মহলত সোমাইছেই!

মানবাই—তোমাৰ কথা লাহে লাহে সাঁথৰত পৰিণত হৈছে দাদা! পোনপটীয়াকৈ কোৱা তুমি কি ক'বলৈ বিচাৰিছা।

মান— কমলমীড় অভিযানৰ পাছত তোমাৰ স্বামীয়ে কাক লগত আনিছে জানা ?

মানবাই—জানো, ইৰাণৰ এপাহ ধুনীয়া ফুল, আনাৰকলিক।

মান— ইমান সহজে তুমি সেই কথা গ্ৰহণ কৰিলা কেনেকৈ ? পতিয়ন গ'লা কেনেকৈ চেলিমৰ মিছা—

মানবাই—দাদা, স্বামী মোৰ মানত দেৱতা !

মান— তোমাৰ ভৱিষ্যতৰ কথা ভাবি চাইছানে ?

মানবাই—ভৱিষ্যত ? স্বামীৰ প্ৰেম, স্বামীৰ অনুগ্ৰহ আমাৰ ইহকাল পৰকাল। সেই প্ৰেম, সেই অনুগ্ৰহৰ পৰা ভনী মানবাই বঞ্চিতা হোৱা নাই দাদা।

মান— কিন্তু বঞ্চিতা হ'বলৈ বেছি পলম নেলাগিব মানবাই ! ইৰাণৰ ধুনীয়া ফুলপাহ বুলি আজি যাক অভিনন্দন জনাইছা, সেই ফুলপাহতে কুটিল কীটৰ জন্ম হ'ব আৰু সেই বিষধৰ কুটিল কীটে তোমাক এদিনাখন কৰিব দংশন !

মানবাই—সেই ভয় মানবাইৰ নাই দাদা।

মান— নাই ?

মানবাই—নাই।

মান— এই ইৰাণী যদি বেগম পদত অধিষ্ঠিত হৈ তোমাৰ ওপৰত কৰ্ত্তৃত্ব চলায়।

মানবাই—যদি মোৰ ভাগ্যত তেনে হ'ব লগা আছে হ'ব—কিন্তু এতিয়াৰ পৰা অহৈতুক দুশ্চিন্তাক মনত ঠাই দি, মোৰ মধুৰ বৰ্ত্তমানক অযথা গধুৰ কৰি তুলিব নোখোজো দাদা। মোৰ স্বামীৰ পৰা মই যিমানখিনি পাবলৈ বিচাৰিছিলো তাতকৈ পাইছো বহুতো বেচি। মই জানো ইয়াতকৈ বেচি বিচৰাটো অন্যায় হব। জানো, এদিনাখন হয়তো এই ইৰাণী আনাৰে চাহজাদাৰ অন্তৰো জয় কৰিব ;—কৰিব কিয়, হয়তো কৰিছেই। কিন্তু তাৰ বাবে মোৰ কোনো অভিযোগ নাই !

মান— অভিযোগ নাই ? এইবোৰ কি কৈছা মানবাই ?

মানবাই—ঠিক কথাকে কৈছো।

মান— দ কৈ ভাবিচোৱা মানবাই ! এতিয়াও সময় আছে। এতিয়াও যদি সম্রাটক কোৱা, হয়তো আনাৰক হেৰেমৰ পৰা আঁতৰোৱাটো সম্ভৱ হব পাৰে।

মানবাই—তোমাৰ সজ পৰামৰ্শৰ বাবে ধন্যবাদ গ্ৰহণ কৰিবা দাদা। কিন্তু ক্ষমা কৰিবা, সেই কাম কৰিবলৈ মই অপাৰগ।

মান— অপাৰগ ? কিয় অপাৰগ মানবাই ?

মানবাই—হয়তো চাহজাদাৰ অন্তৰত ঠাই পোৱাৰ লগে লগে আনাৰে মোৰ অন্তৰকো জয় কৰি পেলাইছে। সেয়ে, আনাৰৰ বিচ্ছেদ চাহজাদাই কিয়, হয়তো ময়ো সহিব নোৱাৰিম।

মান— বেছ সেয়ে যদি তোমাৰ সিদ্ধান্ত হয়, নিজে যদি তুমি তোমাৰ ধ্বংস মাতি আনিব খুজিছা, মোৰ কবলৈ একো নাই। কিন্তু তোমাৰ দাদা হিচাপে মোৰো কৰ্ত্তব্য আছে। আৰু সেই কৰ্ত্তব্য পালন কৰাৰ পৰা মোকো কোনেও বিৰত কৰিব নোৱাৰে।

চতুৰ্থ দৃশ্য

মহলৰ দাঁতিৰ ফুলনি

চেলিম— আনাৰ—

আনাৰ— চাহজাদা—

চেলিম— কেনে লাগিছে মোগলৰ হেৰেমত ?

আনাৰ— বহু দূৰ বাট অতিক্ৰম কৰাৰ পাছত শৰীৰ যেতিয়া অৱশ হৈ যায়, তৃষ্ণাত যেতিয়া অণ্ঠ কণ্ঠ শুকাই যায়, তেতিয়া চকুৰ আগত পদুম ফুলি থকা সৰোবৰ দেখিলে যেনে লাগে, ঠিক তেনে লাগিছে চাহজাদা।

চেলিম— দেখিছো—কল্পনা শক্তিও তোমাৰ কম নহয়।

আনাৰ— যি প্ৰকৃতিৰ কোলাত সৰুৰে পৰা ডাঙৰ দীঘল হৈছো—সেই প্ৰকৃতিৰে ই দান জাহাপনা। কিন্তু জাহাপনা, সেই পদুমৰ সৰোবৰ কল্পনাতে উদয় হৈ যদি কল্পনাতে লয় হৈ যায় ?

চেলিম— তুমি কি কব বিচাৰিছা আনাৰ ?

আনাৰ— ইমান দুখৰ পাছত ইমান সুখ কেনেকৈ সম্ভৱ হল তাকেই ভাবিছো চাহজাদা।

চেলিম— দাৰ্শনিকসকলে কয় সুখ আৰু দুখ হেনো সংসাৰত চকাৰ দৰে ঘূৰি থাকে।

আনাৰ— তাৰ মানে মোৰ এই সুখ, এই আনন্দ, চিৰস্থায়ী নহবও পাৰে, নহয়নে জাহাপনা ?

চেলিম— দর্শনৰ গভীৰ তথ্যৰ সন্দেহ মই নেপাওঁ আনাৰ। মই সদায় বর্তমানকে মূল্য দিওঁ। অতীতক বিচাৰো পাহাৰি যাবলৈ ; আৰু ভৱিষ্যত ? কি প্রয়োজন আনাৰ ভৱিষ্যতৰ কথা ভাবি ? ভৱিষ্যতৰ বুকুত কি আছে কোনে জানে !

আনাৰ— মোৰ কি ভয় হয় জানে জাহাপনা ?

চেলিম— কি ?

আনাৰ— মোৰ ভয় হয়—মোৰ ইমান সুখ দেখি হয়তো—

চেলিম— সুখৰ মাজত থাকি দুখৰ কল্পনা কৰাও পাপ আনাৰ। তেনে কৰিলে খোদাতাল্লাৰ প্রতি অবিচাৰ কৰা হব। খোদাতাল্লা নাৰাজ হব।

আনাৰ— মোৰ মনে যে নেমানে চাহজাদা। এই আৰাম, এই সুখ, সকলো মোৰ সপোন যেন লাগে। এটা মধুৰ সপোনৰ আবেশে যেন মোক শয়নে জাগৰণে আগুৰি ৰাখিছে।

চেলিম— সপোন নহয় আনাৰ, সৌ যে আকাশত জোন ওলাইছে, তাৰ দৰেই সত্য, বাস্তব।

আনাৰ— এই বাস্তব মোহমুক্ত নহয় জাহাপনা।

চেলিম— সঁচাকৈয়ে আনাৰ, তুমি মোক কোনোবা এক অজ্ঞান জগতৰ সন্ধান দিছা। মধুৰ মোহময় সেই জগত। তাৰ পৰিবেশে মোৰ অন্তৰৰ সুপ্ত চেতনাক জাগ্রত কৰিছে। বাস্তববাদী মই, মোৰ চকুলৈকো যেন নমাই আনিছে, মায়াময় তন্দ্রাৰ আবেশ।

আনাৰ— মোৰ মনৰ ভাববোৰে যে আপোনাৰ মনত ঠেকা খাই আকৌ মোলৈকে উলটি আহিছে জাহাপনা।

চেলিম— সৃষ্টি কৰিছে শূন্যত অলেখ ঢৌ। সেই ঢৌবোৰত সাতুৰি নাদুৰি ফুৰিবলৈ মোৰ মন উদ্বাউল হৈ পৰিছে আনাৰ।

আনাৰ— কিন্তু জাহাপনা—

চেলিম— কোৱা আনাৰ ই জানো ভুল ! ভুল জানো আনাৰ, এনেদৰে মনসাগৰত ঢৌ তোলা ? এনেকৈ সাতুৰি নাদুৰি ফুৰা ? কোৱা আনাৰ, ভুল জানো তোমাক এনেদৰে আপোন কৰি লবলৈ বিচৰা ?

আনাৰ— আপোনাৰ প্রশ্নৰ উত্তৰ দিবলৈ মোৰ সাধ্য ক'ত জাহাপনা ? জ্ঞানহীনা মই ! চাহজাদাৰ ইচ্ছাত বাধা দিয়াৰ শক্তিও যে মোৰ নাই !

চেলিম— আনাৰ !

আনাৰ— ময়ো যে চাহজাদা—আপোনাক দেখাৰে পৰা, আপোনাৰ ওচৰত কৰিছো আত্মসমর্পন। আশ্রয়-হীনা মই। আপোনাৰ সেই বহল বুকুত যে ময়ো বিচাৰিছো আশ্রয়—

চেলিম— তেন্তে কিয়—এই দ্বিধা ? কিয় এই সঙ্কোচ ? কিয় এই দণ্ড ?

আনাৰ— জাহাপনা—আপোনাৰ অপৰিসীম করুণা—

চেলিম— করুণা নহয় আনাৰ, করুণা নহয়। মোৰ অন্তৰৰ নিভৃততম প্ৰদেশৰ পৰা নিগৰি ওলোৱা, অকৃত্ৰিম প্ৰেম, প্ৰীতি, ভালপোৱা।

আনাৰ— সেইখিনি সঞ্চিত হৈ থাওক চাহজাদা পৰজনমলৈ। এই জনমত যিখিনি মই পাইছো, সেয়ে মোৰ বাবে যথেষ্ট।

চেলিম— তুমি বেগমৰ সন্মানেৰে বিভুষিতা হ'বা। তোমাৰ কাৰণে সজ্জিত হ'ব বেলেগ মহল। তুমি হ'বা মোৰ অতি—

আনাৰ— চাহজাদাৰ চৰণৰ ধূলিয়ে মোক বেহেস্তৰ সন্ধান দিছে। নেলাগে মোক মহল, নেলাগে মোক বেগমৰ সন্মান। মই এই জনমত যি পাইছো তাতকৈ বেচি নিবিচাৰো। চাহজাদাৰ মৰম প্ৰীতি আৰু বেগম চাহেবাৰ করুণাই মোৰ উৰ্ৱলি যোৱা জীৱনলৈ আনিছে অনন্ত গৰিমা। মোক দিছে যি মৰ্য্যাদা তাৰ অমৰ্য্যাদা মই নকৰো, কৰিব নোৱাৰো। যি অধিকাৰ মোক বেগম চাহেবাই স্বেচ্ছাৰে দিছে সেই অধিকাৰৰ সীমা চেৰাই গ'লে পাপ হ'ব জাহাপনা। নাৰী মই। নিজৰ সুখৰ

কাৰণে, সম্ভোগৰ বিলাসিতাত বুৰ গৈ নিজকে পাহৰি যদি আনক বঞ্চনা কৰিবলৈ যাওঁ তেন্তে খোদাতাল্লাই মোক মাৰ্জ্জনা নকৰে জাহাপনা।

[মানবাই আহে]

আনাৰ - বেগম চাহেবা—

মানবাই— চাহজাদা মই আপোনাকে বিচাৰিছিলো। আনাৰ তুমি যোৱা চাহজাদাৰ শয্যা ৰচনা কৰাগৈ—

আনাৰ— যো হুকুম বেগম চাহেবা

[কুৰ্ণিচ কৰে]

মানবাই—যো হুকুম নহয়। তুমি তেনেকৈ নকবা আনাৰ।

আনাৰ— মই যে সামান্যা—

মানবাই—তুমি সামান্যা নোহোৱা আনাৰ। সামান্যা যি তাৰ ওপৰত চাহজাদা চেলিমৰ চকু নপৰে। তুমি অসামান্যা।

আনাৰ— মালিকা—

মানবাই—আকৌ মালিকা ! মই তোমাৰ মালিকা নহয় আনাৰ। মই তোমাৰ বাইদেউ। তুমি মোৰ অতি চেনেহৰ আজলী ভনীটি। আৰু ভুল নকৰিবা দেই। বাৰু যোৱা এতিয়া।

আনাৰ — ভাল মালি—অ'—নহয়—বাইদেউ—

[আনাৰ যায়। চেলিম আৰু মানবাইয়ে হাঁহে]

মানবাই—সঁচাকৈয়ে বৰ সৰল ছোৱালীজনী দেহী !

চেলিম— তোমাৰ ঈৰ্ষা নহয় ?

মানবাই—ঈৰ্ষা হ'ব কেলেই ?

চেলিম— অন্ততঃ আশঙ্কা ?

মানবাই – আশঙ্কা ? কিহৰ আশঙ্কা ?

চেলিম— আনাৰে যদি তোমাৰ পত্নীত্বৰ অধিকাৰৰ ভাগ বিচাৰে ?

মানবাই—যদি বিচাৰে, চাহজাদাই ভাগ দিব।

চেলিম—তুমি অকনো বেজাৰ নোপোৱা ?

মানবাই—মোৰ যি প্ৰাপ্য সেইখিনি মই পাইছো। বেজাৰ পাম কেলেই ?

চেলিম— তোমাৰ কথা শুনি সঁচাকৈয়ে মই তবধ মানিছো মানবাই।

মানবাই—ৰাজপুত নাৰী মই। নিজৰ ওপৰত বিশ্বাস মোৰ আছে। চাহজাদা মোৰ স্বামী। স্বামীৰ ওপৰত ৰাজপুত নাৰীয়ে কেতিয়াও বিশ্বাস নেহেৰুৱায়। তদুপৰি যি সুখৰ সোৱাদ মই পাইছো, যি আনন্দৰ সন্ধান মই পাইছো তাৰ ভাগ যদি কোনোবাই বিচাৰে তেন্তে নিদিয়াকৈ বা থাকিম কিয় ? প্ৰেম, প্ৰীতি, ভালপোৱাতো আৰু সোণ-ৰূপ বা মাটিৰ চপৰা নহয় যে আনক দিলেই শেষ হৈ যাব। দান কৰিলে, আনৰ সমভাগী হলে মৰম-প্ৰীতিৰ জেউতি ম্লান নহয়। দুগুণে চৰিনহে।

চেলিম— দেখিছো আনাৰে অকল মোকেই নহয়, তোমাকো মুগ্ধ কৰিছে।

মানবাই—অকল মুগ্ধই নহয় চাহজাদা, আনাৰে মোক কৰিছে একেবাৰে বশ।

চেলিম— ইৰাণীয়ে তেন্তে যাদুৰ মায়াজাল সৃষ্টি কৰিছে।

মানবাই—যাদুৰে ৰাজপুত নাৰীক কোনেও বশ কৰিব নোৱাৰে চাহজাদা। সোণৰ মূল্য ৰাজপুত নাৰীয়ে বুজে। ভুল নকৰিব চাহজাদা, আনাৰ যাদুকৰী নহয়। কৃত্ৰিম একোকে নাপায় তাইৰ মাজত। কেঁচা সোণৰ দৰেই তাই খাটি। মন্ত্ৰৰ মায়াজালেৰে তাই মোক বশ কৰা নাই। তাইৰ সৰলতাৰ ওচৰত, মই নিজেই ধৰা দিছো। বাৰু যাওক এই-বোৰ কথা। মই চাহজাদাক কবলৈ আহিছিলো —

চেলিম— কোৱা মানবাই, কি কবলৈ আহিছিলা নিসঙ্কোচে কোৱা।

মানবাই—চাহজাদা, মহলত এটা ভীষণ ষড়যন্ত্ৰ চলিব ধৰিছে।

চেলিম— ষড়যন্ত্ৰ ! কাৰ বিৰুদ্ধে ?

মানবাই—যিমানদূৰ বুজি পাইছো, আপোনাৰেই বিৰুদ্ধে।

চেলিম— মোৰ বিৰুদ্ধে ?

মানবাই—অকল আপোনাৰ বিৰুদ্ধেই নহয়, আনাৰৰো বিৰুদ্ধে।

চেলিম— আনাৰেতো কাৰো একো অন্যায় কৰা নাই !

মানবাই—চাহজাদা সময় থাকোতেই সাৱধান হওক।

চেলিম— মই সকলো বুজিছো মানবাই ! এই ষড়যন্ত্ৰৰ কোনে গুৰি ধৰিছে তাকো মই জানো। সেই কুটিল ক্ষমতালোভী, নিলাজ—বাৰু যাওক তুমি চিন্তা নকৰিবা। চাহজাদা চেলিম ইমান দুৰ্ব্বল নহয় যে এই হীন ষড়যন্ত্ৰৰ জাল ভেদ কৰিব নোৱাৰিব।

পঞ্চম দৃশ্য

প্ৰাসাদৰ এটি কক্ষ

আকবৰ—যদি তোমাৰ কথা সঁচা হয় মানসিংহ, তেন্তে ই বৰ ডাঙৰ অপৰাধ আৰু এই অপৰাধৰ শাস্তি হ'ল মৃত্যু। কিন্তু এনে কঠোৰ শাস্তিৰ বিধান কৰাৰ আগতে ভালদৰে অনুসন্ধান কৰিব লাগিব। বিচাৰ কৰিব লাগিব।

মান— অনুসন্ধান মই কৰিছো সম্ৰাট ! আশা কৰো মানসিংহক বাদচাহে বিশ্বাস কৰিব পাৰে।

আকবৰ—তোমাক অবিশ্বাস মই কৰা নাই মানসিংহ। কৰিব নোৱাৰো। যিজনে মোৰ কাৰণে, স্বজাতিৰ গঞ্জনা গৰিহনা শিৰ পাতি লৈছে ; তেওঁক অবিশ্বাস কৰাটো মোৰ পক্ষে অসম্ভৱ !

মান— তেন্তে সম্ৰাট হঠাতে কিয় চিন্তিত হৈ পৰিল ?

আকবৰ— চিন্তিত হৈছো এই কাৰণেই মানসিংহ, যে মোৰ পুত্ৰ চাহজাদা চেলিম এই ঘটনাৰ সৈতে জড়িত হৈ পৰিছে !

মান— সেয়েহে কৈছো সম্ৰাট, প্ৰকাশ্য বিচাৰ কৰাটো বিধেয় নহয়।

[এনেতে চেলিমৰ প্ৰৱেশ]

চেলিম— প্ৰকাশ্য বিচাৰেই চাহজাদা চেলিমে বিচাৰে। কোৱা মানসিংহ কি তোমাৰ অভিযোগ ?

মান— দেখিছো চাহজাদা অযথা উত্তেজিত হৈছে।

চেলিম— উত্তেজিত হৈছো এই কাৰণেই যে কুচক্ৰী, শঠ, ৰাজপুত জাতিৰ কলঙ্ক, মোগলৰ পদলেহী মানসিংহই মোগল মচ্‌নদৰ ভাৱী অধিকাৰী চাহজাদা চেলিমৰ বিৰুদ্ধে—

মান— এই অপমানৰ উপযুক্ত প্ৰত্যুত্তৰ মানসিংহইও দিব পাৰিলেহেঁতেন যদি সম্ৰাট—

চেলিম— মনে মনে থাকা মানসিংহ !

আকবৰ— চাহজাদা চেলিম, পাহৰি নেযাবা তুমি শাহেনশ্বাহ আকবৰৰ সন্মুখত দণ্ডায়মান।

চেলিম— গোস্তাকী মাৰ্জ্জনা কৰিব জাহাপনা। কিন্তু মই জানিব খোজো মানসিংহই মোৰ বিৰুদ্ধে সম্ৰাটৰ আগত কি গোচৰ আনিছে ?

আকবৰ— তুমি এজনী অজ্ঞাতকুলশীলা, বাটত বুটলি পোৱা কিশোৰীক মোগল হেৰেমত আশ্ৰয় দিছা। এই কথা মিছা ?

চেলিম— সম্পূৰ্ণ সঁচা !

আকবৰ— মই জানিব খোজো এই নাম গোত্ৰহীনা বালিকাক আশ্ৰয় দিয়াৰ কাৰণ কি !

চেলিম— নিৰাশ্ৰয়ক আশ্ৰয় দিয়াটো মানবধৰ্ম্ম।

মান— কিন্তু মানব-ধৰ্ম্ম আৰু ৰাজ-ধৰ্ম্মৰ যেতিয়া সংঘৰ্ষ হয় তেতিয়া ?

চেলিম— ৰাজ-ধৰ্ম্ম কি সেই কথা অম্বৰৰাজ মানসিংহই মোক শিকাব নেলাগে।

আকবৰ— যদি মই কওঁ সেই কিশোৰীৰ উপস্থিতিয়ে হেৰেমৰ পবিত্ৰ বায়ু কৰি তুলিছে বিষাক্ত, বেগম মহলৰ সকলোৰে মনত জগাই তুলিছে আশঙ্কা আৰু উদ্বেগৰ ভাৰ।

মান— বিশেষকৈ সম্ৰাট, ৰাজপুত নন্দিনী যি সকলৰ হেৰেমত আছে, তেওঁলোকৰ পক্ষে এই নামগোত্ৰহীনা নাৰীৰ উপস্থিতি ঘোৰ অপমানজনক।

চেলিম— মই জানিব খোজো সেনাপতি মানসিংহই প্ৰত্যক্ষ প্ৰমানৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি এই আষাৰ কথা কৈছে নে কল্পনাৰ ৰহন সানি নিজৰ মনতে সাজি কৈছে—

আকবৰ— চেলিম, মানবাই সেনাপতি মানসিংহৰ ভগিনী। তেওঁ যি কৈছে নিশ্চয় প্ৰমানৰ ওপৰতে নিৰ্ভৰ কৰি কৈছে।

চেলিম— মানসিংহই সঁচা কথা কোৱা নাই সম্ৰাট ! অম্বৰী বেগমৰ মহলতে আনাৰে লাভ কৰিছে আশ্ৰয়। সঁচা কথা, নাম গোত্ৰহীনা কিশোৰী তাই। ইও সঁচা যে ৰাজপুতানাৰ গিৰি পথৰ পৰা তাইক মই আশ্ৰয় দিম বুলি মোৰ সতে আনিছিলো। মই ভাবিছিলো তাইৰ উপস্থিতি অম্বৰী বেগম, সেনাপতি

মানসিংহৰ ভগিনীৰ উদ্বেগৰ কাৰণ হব। কিন্তু দেখি মই আচৰিত হলো যে অম্বৰী-বেগমে দৰ্শন মাত্ৰই আনাৰকলিক মোতকৈও আপোন কৰি ললে। ললে বোধ কৰো এই কাৰণেই যে মানসিংহৰ দৰে অম্বৰী-বেগম মানবাইৰ অন্তৰ ক্ষুদ্ৰ ক্ষমতা আৰু স্বাৰ্থৰ কাৰণে লালায়িত নহয়—

মান— এই কথা অসম্ভৱ সম্ৰাট। মানবাইৰ পক্ষে আনাৰক আপোন কৰি লোৱাটো—

চেলিম— অসম্ভৱো কেনেকৈ সম্ভৱ হয় নিজৰ চকুৰে সেনাপতি মানসিংহই চাই আহিব পাৰে।

আকবৰ— কিন্তু মই যদি কওঁ আনাৰ শত্ৰুৰ চোৰাংচোৰা। কৌশলেৰে তোমাৰ আৰু মানবাইৰ অন্তৰ জয় কৰি মহলৰ গুপ্ত সংবাদ শত্ৰুৰ কৰ্ণ গোচৰ কৰিব—

চেলিম— আনাৰ গুপ্তচৰ? সেই কথা মই বিশ্বাস কৰিম কেনেকৈ? ই নিশ্চয় এই হীন ৰাজপুত মানসিংহৰ নতুন কিবা চক্ৰান্ত। সম্ৰাট, আব্বাজান, সুকোমল ফুল পাহিৰ দৰেই আনাৰ নিস্পাপ—নিষ্কলঙ্ক। শত্ৰুৰ চোৰাংচোৰা—

আকবৰ— আনাৰ চোৰাংচোৰা হয় নে নহয় সেই বিচাৰ কৰিবৰ ক্ষমতা তোমাৰ নাই। তুমি তাইৰ প্ৰতি অনুৰক্ত। আনাৰৰ বিষয়ে তোমাৰ ভাবিবৰ একো নাই। তুমি যোৱা, প্ৰস্তুত হোৱাগৈ ৰাণা প্ৰতাপৰ বিৰুদ্ধে নতুন অভিযান চলাবলৈ। ৰাণা প্ৰতাপে

এতিয়াও আমাৰ বশ্যতা স্বীকাৰ কৰা নাই। এতিয়াও ৰাণা প্ৰতাপ সৈন্য সংগ্ৰহত ব্যস্ত। মোগলক আক্ৰমণ কৰিবলৈ হয়তো নতুন উপায় উদ্ভাবন কৰিছে। যোৱা—

চেলিম— কিন্তু আব্বাজান—

আকবৰ— আব্বাজান নহয়, সম্ৰাট। সম্ৰাটৰ আদেশ তোমাৰ পালন কৰা কৰ্ত্তব্য। যোৱা—

[চেলিমৰ প্ৰস্থান]

আকবৰ— চেলিম গল। যাওঁক। শুনা মানসিংহ, মই নিবিচাৰো আনাৰ হেৰেমত থাকে। তুমি তাইক আঁতৰাবৰ ব্যৱস্থা কৰা।

মান— শত্ৰুৰ চোৰাংচোৰা জাহাপনা। শাস্তি—

আকবৰ— শাস্তি কঠোৰ হব লাগিব।

মান— সম্ৰাট, জীৱন্ত সমাধি—

আকবৰ— জীৱন্ত সমাধি?

মান— সেয়ে একমাত্ৰ উপযুক্ত শাস্তি সম্ৰাট।

আকবৰ— নেলাগে, থাওক মানসিংহ, ইমান নিষ্ঠুৰতা—

মান— কিন্তু—

আকবৰ— জীৱন্ত সমাধি—নাই—নাই—মানসিংহ তাৰ বাবে মোৰ হিয়া আৰু কঠোৰ কৰিব লাগিব—

মান— কিন্তু সম্ৰাট—

আকবৰ— ক'ত ৰচনা কৰিবা সমাধি? ইয়াত?

মান— সুদূৰ লাহোৰত—

আকবৰ—উত্তম। তাকেই কৰা। মানুহৰ চকুৰ অন্তৰালত অনুষ্ঠিত হওক এই অমানুষিক হত্যাকাণ্ড। এজনী নাম গোত্ৰহীনা—শত্ৰুৰ চোৰাংচোৱাৰ হাতত মোৰ পুত্ৰ চেলিমক, ভাৰতৰ ভবিষ্যত সম্ৰাটক সমৰ্পণ কৰিব নোৱাৰো। তুমি তুৰন্তে যোৱা, মোক আৰু ভাবিবৰ অৱকাশ নিদিবা, ভাবিবলৈ অৱকাশ পালে হয়তো মোৰ বিবেকে মোক বাধা দিব। যোৱা—যোৱা মানসিংহ! কিন্তু সাৱধান, কোনেও যেন বুজিব নোৱাৰে, জানিব নোৱাৰে, যোৱা—

ষষ্ঠ দৃশ্য

মানবাইৰ মহল

চেলিম— আনাৰক এই ঠাইত এক মুহূৰ্ত্তও ৰখাটো নিৰাপদ নহয় মানবাই।

মানবাই—কিয় চাহজাদা?

চেলিম— তুমি যি ষড়যন্ত্ৰৰ কথা কৈছিলা, সেই ষড়যন্ত্ৰৰ নায়ক হৈছে তোমাৰে ভাতৃ মানসিংহ। তেওঁক তুমি জানা মানবাই। মোৰ প্ৰতি থকা প্ৰতিহিংসা চৰিতাৰ্থ কৰিবলৈ গৈ সেই ৰাজপুত কলঙ্কই চকু দিছে নিৰপৰাধিনী এই আনাৰৰ ওপৰত। সম্ৰাটক বুজাই দিছে আনাৰ শত্ৰুৰ গুপ্তচৰ।

মানবাই—শত্ৰুৰ গুপ্তচৰ! নহয়, নহয়। কেনেকৈ ই সম্ভৱ হব পাৰে? মই নিজে যাম সম্ৰাটৰ ওচৰলৈ। মই নিজে কম গৈ সম্ৰাটক।

চেলিম— অবুজ নহবা মানবাই। যোৱা, তুমি আনাৰক পঠিয়াই দিয়াগৈ। পলম নকৰিবা। ভাবিবৰ সময় নাই। কোন মুহূৰ্ত্তত কি হয় কব নোৱাৰি। মই নিবিচাৰো মোৰ বাবে আনাৰে শাস্তি পাওক। যোৱা মানবাই—

[মানবাই যায়। আনাৰ সোমাই আহে]

আনাৰ— চাহজাদা —

চেলিম— অ' আনাৰ! প্ৰস্তুত হোৱা আনাৰ। তুমি
এই মুহূৰ্ত্তত মহল ত্যাগ কৰিব লাগিব।

আনাৰ— কি অপৰাধৰ বাবে এনে কঠোৰ শাস্তি চাহজাদা?

চেলিম— তুমি নুবুজিবা আনাৰ। ই জটিল ৰাজনীতি! কঠো
কূট ৰাজনীতি!

আনাৰ— কিন্তু চাহজাদা !

চেলিম— প্ৰশ্ন নকৰিবা আনাৰ। যদি পাৰা মোক ক্ষম
কৰিবা। তোমাক আশ্ৰয় দিম বুলি আনিছিলোঁ
কিন্তু আশ্ৰয় তোমাক দিব নোৱাৰিলোঁ! সে
কৰ্ত্তব্য পালন কৰিবলৈ মই তোমাক নিজে বিদা
দিবলৈ ওলাইছো। নিজৰ হৃৎপিণ্ড যে নিজে
ছিঙি পেলাবলৈ ওলাইছো আনাৰ।

আনাৰ— মই আপোনাক, বেগম চাহেবাক কেতিয়াও ভু
নুবুজো! ভুল বুজিব নোৱাৰো! জীৱনত যি মৰম
সোৱাদ মই কেতিয়াও পোৱা নাছিলো, সেই মৰ
আপোনালোকে মোক অকাতৰে দান কৰিছে
মোৰ মঙ্গল মোৰ অমঙ্গল সকলো আপোনাৰ হাতত
অৰ্পণ কৰিছিলোঁ, যিদিনা মোক আপুনি বাট
পৰা বুটলি লৈছিল। মই জানো মোৰ মঙ্গল
বাবেই আজি আপুনি মোক বিদায় দিব খুজিছে
যাবলৈ মই প্ৰস্তুত জাহাপনা! কোনো খো
মোৰ নাই! কোনো দুখ মোৰ নাই!

চেলিম— খোদাতাল্লাৰ ওপৰত মোৰ মাত্ৰ এয়ে প্ৰাৰ্থনা,
আনাৰ সকলো সময়তে তোমাক যেন তেওঁ ৰক্ষা
কৰে।

আনাৰ— আপোনাৰ মহানুভৱতাই মোৰ হিয়াত নতুন
ভাবৰ বান তুলিছে। চাহজাদা আপোনাৰ পৰা
যি পাইছো সেয়ে মোৰ আগন্তুক জীৱনৰ যাত্ৰা-
পথ পোহৰাই তুলিব! বলক চাহজাদা, মই প্ৰস্তুত।

[কেইজনমান সৈন্য লৈ মানসিংহৰ প্ৰবেশ]

মানসিংহ—পলাবৰ সকলো বাটেই বন্ধ চাহজাদা। সৈনিক
বন্দীকৰা।

চেলিম— মানসিংহ, সাৱধান।

মানসিংহ—হা হা হা চাহজাদা চেলিম! কাৰ আগত ৰঙা
চকু দেখুৱাইছা?

চেলিম— মোগলৰ পদলেহী নিলাজ বৰ্ব্বৰ মানসিংহৰ আগত!
সাৱধান সৈনিক, এখোজো যদি অগ্ৰসৰ হৱ প্ৰাণ
দিব লাগিব।

মান— চাহজাদা চেলিম; যদি বাধা দিয়া তোমাকো বন্দী
কৰিম! এয়া চোৱা সম্ৰাটৰ আদেশ।

[চেলিমে দণ্ডাদেশ চায়]

চেলিম— সম্ৰাটৰ আদেশ জীৱন্ত সমাধি! নহয়,—নহয় মান-
সিংহ, তোমাক যি লাগে তাকে দিম, এই দণ্ডাদেশ
পালন নকৰিবা! আনাৰক লৈ নেযাবা! মই
কৰযোৰে মিনতি কৰিছো মানসিংহ, ভাৰতৰ ভৱিষ্যত

সম্ৰাট চেলিমে কাতৰ কণ্ঠে ভিক্ষা কৰিছে মানসিংহ, এই দণ্ডাদেশ ফিৰাই নিয়া !

মান— অসম্ভৱ চেলিম। ই সম্ৰাটৰ আদেশ চোৱাংচোৱাৰ উপযুক্ত শাস্তি—সৈনিক লৈ যোৱা।

[আনাৰক বন্দী কৰি মানসিংহ আৰু সৈনিকবোৰ গুচি যায়। চেলিম উন্মাদৰ দৰে হয়।]

চেলিম— আনাৰ, আনাৰ, আনাৰ—

মানবাই— [চেলিমৰ মাতশুনি মানবাই সোমাই আহিছিল] চাহজাদা ! চাহজাদা !!

চেলিম— এটা প্ৰবল ধুমুহা আহি সমগ্ৰ পৃথিবীখনকে চাৰখাৰ কৰি নেপেলায় কিয় মানবাই ? পাতালৰ পৰা এটা ভীষণ জ্বালাময়ী আগ্নেয়গিৰিৰ বিষবাষ্প ওলাই সংসাৰখনক কিয় এটা বিৰাট ধ্বংসস্তূপত পৰিণত নকৰে ?

মানবাই— ধৈৰ্য্য ধৰক চাহজাদা।

চেলিম— চোৱা মানবাই, মোৰ দেহৰ শিৰাই শিৰাই প্ৰবাহিত হোৱা শোণিতৰ ধাৰ এতিয়াও নিশ্চল হৈ যোৱা নাই। মই এতিয়াও কথা কৈছো, মই এতিয়াও উশাহ লৈছো ! কিন্তু এই আনাৰ, ফুল পাহীৰ দৰেই নিষ্পাপ, নিষ্কলঙ্ক, পবিত্ৰ, নিৰ্ম্মল, এই আনাৰকলিক যেতিয়া নিষ্ঠুৰ ঘাতকে মাটিৰ তলত জীয়াই জীয়াই কবৰ দিব—তেতিয়া মানবাই,

সেই আনাৰকলিয়ে, যাক মই আশ্ৰয় দিছিলো, যাক সাদৰেৰে তুমি বুকুত সাৱটি লৈছিলা, সেই আনাৰকলিয়ে এফেৰি বতাহৰ অভাৱত মৰণক আকোৱালি লব ; আৰু মই মোগলৰ সন্তান হৈও, ভাৰতৰ ভাবী অধীশ্বৰ হৈও একো প্ৰতিকাৰ কৰিব নোৱাৰিম ! তাইৰ করুণ আৰ্ত্তনাদে হয়তো পৃথিবীৰো অন্তঃস্থল কপাই তুলিব, অথচ মই নীৰৱে সকলো চাই থাকিব লাগিব !

মানবাই—আপোনাৰ অন্তৰৰ বেদনা মই মৰ্ম্মে মৰ্ম্মে অনুভৱ কৰিছো চাহজাদা ! এই অন্যায়, এই অবিচাৰৰ বিৰুদ্ধে, নাৰী মই, মোৰো অন্তৰে কৰিব বিচাৰে বিদ্ৰোহ।

চেলিম— ঠিক কৈছা মানবাই মই বিদ্ৰোহ কৰিম। শ্বাহী-মোগলৰ এই অন্যায়, এই অবিচাৰৰ মই প্ৰতিবাদ কৰিম। দেহৰ প্ৰতিটোপা তেজ মই আনাৰৰ মুক্তিৰ কাৰণে অৰ্পণ কৰিম। মই সৃষ্টি কৰিম মহাপ্ৰলয়। সেই প্ৰলয়ৰ বজ্ৰ সংঘাতত মোগল সাম্ৰাজ্যত সৃষ্টি হ'ব বিৰাট হাঁহাকাৰ আৰু সেই হাঁহাকাৰৰ মাজত পৃথিবীৰ বুকু ফালি মই উলিয়াই আনিম আনাৰকলিক। মই বিদ্ৰোহ কৰিম, বিপ্লৱ আনিম, সৃষ্টি কৰিম ধ্বংসৰ ধুমুহা—

মানবাই—চাহজাদা, চাহজাদা, প্ৰকৃতিস্থ হওক।

চেলিম— (সপোনৰ আবেশ যেন মুহূৰ্ত্তে নাইকিয়া হৈ যায়)
কোন ? মানবাই ?

মানবাই—আপুনি ক্লান্ত চাহজাদা

চেলিম—মই অৱশ হৈ পৰিছো মানবাই। নিমিষতে যেন মোৰ সকলো শক্তি হেৰাই গ'ল। জীৱনত মোৰ কেতিয়াও এনে অসহায় যেন লগা নাই।

মানবাই—সচাকৈয়ে আমি বৰ অসহায় চাহজাদা। একমাত্র ঈশ্বৰৰ বাহিৰে—

চেলিম—হে খোদা, আনাৰৰ সকলো দুখ, সকলো কষ্ট মুহূৰ্ত্তে নাইকিয়া কৰি দিয়া খোদা। মাটিৰ বুকুত লীন গৈ যেন আনাৰে লভিব পাৰে শান্তিৰ সোৱাদ। ফুলো ফুলো কৰা ফুলপাহিক কৰবাৰ বলিয়া বা এছাটি আহি মোহাৰি পেলালে! দুখৰ মাজত ডাঙৰ হোৱা আনাৰৰ এন্ধাৰ জীৱনত পোহৰৰ বেঙণি পৰোতেই ক'লা ডাৱৰৰ আঁৰত তাই লুকাই গ'ল! হে করুণাময় খোদা, মই তাইক আশ্রয় দিব নোৱাৰিলো। মই তাইক দিব নোৱাৰিলো শান্তি! খোদা তুমি তাইক নিৰাশ্রয়া নকৰিবা! তুমি তাইক এধানিমান করুণাৰ

পৰা, এধানিমান শান্তিৰ পৰা বঞ্চিতা নকৰিবা খোদা!

[আঠুকাঢ়ি চেলিমে খোদাৰ ওচৰত প্রাৰ্থনা কৰে। দূৰৈৰ পৰা ভাহি আহে আজানৰ মঙ্গলধ্বনি আৰু লাহে লাহে নাটকৰ শেষ যৱনিকা নামি আহে]

কুনাল কাঞ্চন

[পাটলিপুত্ৰৰ ৰাজপ্ৰাসাদৰ একাংশ। মঞ্চত চকাচন্দা পোহৰ। পট উঠাৰ লগে লগে নেপথ্যত বহুতো তিৰোতা মানুহৰ করুণ আৰ্ত্তনাদৰ লগে লগে সম্ৰাট অশোকৰ অট্ট হাঁহি শুনিবলৈ পোৱা যায়। সঙ্গীতে পৰিবেশ ভয়াবহ কৰি তোলে। অশোকৰ পুত্ৰ কুনাল আৰু কুনালৰ পত্নী কাঞ্চনমালা হাতত সাৱে ভৰিত সাৱে সোমাই আহি ভিতৰলৈ চাই কাৰ আৰ্ত্তনাদ আৰু কোনে হাঁহিছে তাক ঠাৱৰ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে। কুনাল আৰু কাঞ্চন সোমোৱাৰ লগে লগে মঞ্চ ভালকৈয়ে পোহৰ হয়।]

কাঞ্চন—(ভয়ে ভয়ে) কুনাল, সেয়া সম্ৰাট।

কুনাল—পিতাৰ এই ভয়ানক ৰূপ কিয় ?

কাঞ্চন—কিয়, মই জানো।

কুনাল—কিয় বাৰু ?

কাঞ্চন—অশোক গছৰ গুৰি ভৰিৰে গচকাৰ অপৰাধত এই কঠোৰ শাস্তি।

কুনাল—নাৰীৰ ভৰিৰ পৰশ নাপালে যে অশোক গছত ফুল নুফুলে এই কথা পিতাই নাজানেনে ?

কাঞ্চন—সিমানদূৰ ভাবিবলৈ সম্ৰাটৰ সময় ক'ত ? হয়তো সম্ৰাটে সেই কথা নাজানেই !

কুনাল—নিজৰে অজ্ঞতাৰ কাৰণেই পুৰি মাৰিলে এশতকৈও বেচি নাৰীক অমানুষিক ভাবে ?

কাঞ্চন—সম্ৰাটে চাগৈ ভাবিলে অশোক গছৰ গুৰি ভৰিৰে গচকি তেওঁলোকে সম্ৰাটকে কৰিছে অপমান।

কুনাল—মই জানো এজনৰ কথা, মান-অপমান বোধে যিজনক স্পৰ্শ নকৰিছিল। ৰাজ-সন্মান অকাতৰে নেওচি যিজনে বিশ্বৰ কল্যাণৰ বাবে গ্ৰহণ কৰিছিল সন্ন্যাস ধৰ্ম্ম।

কাঞ্চন—কোন তেওঁ ?

কুনাল—যিজনৰ জন্মৰ অলৌকিক প্ৰভাৱত অন্ধই দৃষ্টি পাইছিল, বোবাই কৈছিল কথা, বনবিহগীৰ সুৰ-কাকলি মুহূৰ্ত্তৰ কাৰণে স্তব্ধ হৈছিল, আকাশ হৈছিল মেঘমুক্ত—

কাঞ্চন—কোন তেওঁ ?

কুনাল—ৰাজপুত্ৰ হৈও যিজনে ধন-ঐশ্বৰ্য্যৰ মায়া, স্ত্ৰীপুত্ৰৰ মোহ ত্যাগ কৰি আকোঁৱালি লৈছিল ভীক্ষুৰ জীৱন। হিংসাত উন্মত্ত পৃথিবীক যিজনে শুনালে অহিংসাৰ বাণী—

কাঞ্চন—কোন তেওঁ ?

কুনাল—এন্ধাৰ পৃথিবীক যিজনে দিছিল পোহৰৰ সন্ধান ; মোহান্ধ মানবক যিজনে দিছিল মুক্তিৰ উপায়।

কাঞ্চন—কোন সেই মহামানব ?

কুনাল—ভগবান বুদ্ধ !

কাঞ্চন—ভগবান বুদ্ধ ?

কুনাল—কপিলবাস্তুৰ শাক্য-কুল-তিলক শুদ্ধোধনৰ সংসাৰত

সকলোৱে জানিছিল, তেওঁ গৌতম ; কিন্তু অজ্ঞানতাক জয় কৰি গৌতমে যিদিনা সত্য উপলব্ধি কৰিলে- সেইদিনাৰ পৰাই বিশ্বই জানিলে তেওঁ বোধিসত্ব, তেওঁ অমিতাভ, তেওঁ বুদ্ধ।

কাঞ্চন—তেন্তে সম্ৰাটৰ এই নিষ্ঠুৰতা—

কুনাল—পিতা আজি অহঙ্কাৰ আৰু আত্মাভিমানত মতলীয়া। ভ্ৰান্ত অনুভূতিৰ মোহপাশত বন্দী হৈ সম্ৰাটে আজি তেওঁৰ ৰাজ্যত সৃষ্টি কৰিছে হাঁহাকাৰ। অহঙ্কাৰত অন্ধ হৈ তেওঁ দেখা নাই নিজৰ কুকৰ্ম্মৰ ফল কিমান ভয়াবহ হৈ পৰিছে। সম্ৰাটে নিৰ্ম্মাণ কৰা নৰক-গৃহৰ চণ্ডগিৰিকৰ হাতত সেয়ে নিৰীহ প্ৰজাই দিছে প্ৰাণ, হৈছে নিপীড়িত। কিন্তু এই নৰক গৃহতে বন্দী হোৱা বৌদ্ধ ভীক্ষু এজনে চণ্ডগিৰিকৰ সকলো অত্যাচাৰ এদিনাখন শান্ত, সমাহিত হৈ সহ্য কৰিছিল।

কাঞ্চন—কেনেকৈ ?

কুনাল—ভগবান বুদ্ধৰ আশীষ লভা এই ভীক্ষুক যেতিয়া জ্বলি থকা অগ্নিকুণ্ডত নিক্ষেপ কৰা হ'ল, তেতিয়া তেওঁৰ দেহৰ পৰা ওলোৱা শোণিতৰ ধাৰে সেই জুই মুহূৰ্ত্তৰ ভিতৰতে দিলে নুমুৱাই আৰু সকলোৱে দেখিলে সেই মহান পুৰুষ জন বহি আছে অগ্নিকুণ্ডৰ ওপৰত নহয়, পাহি মেলিথকা এটি ধুনীয়া পদুম ফুলৰ ওপৰত !

কাঞ্চন – সঁচাকৈয়ে আচৰিত !

কুনাল—ঘাতক চণ্ডগিৰিকো সেই দিনা কম আচৰিত হোৱা নাছিল। আচৰিত হোৱাতকৈ হয়তো সি ভয় খাইছিল বেচি। কাৰণ এই অলৌকিক দৃশ্য দেখি এক মুহূৰ্ত্তও সি তাত থিৰেৰে থাকিব নোৱাৰি সম্ৰাটৰ ওচৰ পাইছিলহি।

কাঞ্চন – পিতাৰ ওচৰ ?

কুনাল – পিতাৰ ওচৰলৈ আহি চণ্ডগিৰিকে যেতিয়া সকলো কথা বিবৰি কলে তেওঁৰ অন্তৰতো এই অলৌকিক দৃশ্য চাবলৈ কৌতুহল জাগিল। অবিশ্বাসী অন্তৰেৰে পিতা তুৰন্তে আহি নৰক-গৃহত উপস্থিত হ'ল। মন্ত্ৰৰ বলেৰে ভীক্ষুয়ে এই অসাধ্য সাধন কৰিছে বুলি তেওঁ বহুতো প্ৰশ্ন কৰিলে।

কাঞ্চন – ভীক্ষুজনে কি ক'লে ?

কুনাল – তেওঁৰ মুখত মাথো সেই একেটা কথা।

কাঞ্চন – কি ?

কুনাল—ভীক্ষুয়ে কলে "হে ৰাজন ! মোৰ কোনো অলৌকিক শক্তি নাই। শ্ৰীবুদ্ধৰ কৰুণা আৰু অশেষ কৃপাগুণতে এই সকলোবোৰ ঘটিছে"।

কাঞ্চন – সম্ৰাটে ভীক্ষুৰ কথা বিশ্বাস কৰিলেনে ?

কুনাল—বোধহয় নকৰিলে। কিন্তু সেই ভীক্ষুয়ে সেইদিনা আৰু এটা আচৰিত ভবিষ্যত বাণী কৰিছিল।

কাঞ্চন – ভবিষ্যত বাণী ?

কুনাল – এৰা, ভবিষ্যত বাণী। এই বাণী যদি সফল হয় –

কাঞ্চন – কি সেই বাণী ?

কুনাল—সেই মহাপুৰুষে কৈছিল ভগবান বুদ্ধৰ মহা নিৰ্ব্বাণৰ এশ বছৰৰ পাছত পাটলিপুত্ৰৰ সিংহাসনত যিজন সম্ৰাট অধিষ্ঠিত থাকিব, তেওঁ হেনো প্ৰভুবুদ্ধৰ বাণী দেশে বিদেশে কৰিব প্ৰচাৰ।

কাঞ্চন – এতিয়া কিমানদিন হ'ল প্ৰভু বুদ্ধৰ নিৰ্ব্বাণ প্ৰাপ্তিৰ ?

কুনাল – প্ৰায় এশবছৰ।

কাঞ্চন – তেন্তে ?

[এনেতে সম্ৰাট অশোকৰ হাঁহি নেপথ্যত পুনৰ শুনা যায়। তেওঁ যেন সেই ফাললৈকে আহিছে ; কুনাল আৰু কাঞ্চনৰ কথাত বাধা পৰে]

কুনাল—সম্ৰাট বোধ হয় এই ফাললৈকে আহিছে।

কাঞ্চন – ব'লা আমি যাওঁ।

কুনাল – ব'লা

[কুনাল, কাঞ্চন যায়। অশোক আৰু অশোকৰ মহিষী তিষ্যৰক্ষিতা আহে]

অশোক—হা হা হা ! শুনিছা তিষ্যৰক্ষিতা, কুনাল, মোৰ পুত্ৰ কুনাল, সি হেনো বুদ্ধৰ এজন ডাঙৰ ভক্ত। সি হেনো অধ্যয়ন কৰে মোৰ অজ্ঞাত সাৰে, বুদ্ধৰ বাণী। মুৰ্খ সি, নেজানে সম্ৰাট অশোকৰ ৰাজত্বত, সংসাৰ ত্যাগী, হওক সি ৰজাৰ ল'ৰা,

তথাপিও সি সংসাৰ ত্যাগী সন্ন্যাসী, সেই সন্ন্যাসীৰ বাণী অধ্যয়ন কৰা অমাৰ্জ্জনীয় অপৰাধ আৰু এই অপৰাধৰ শাস্তি

[অশোকৰ মুখত প্ৰকাশ হোৱা কঠোৰতাৰ ভাব লক্ষ্য কৰি তেওঁক কথা শেষ কৰিবলৈ নিদি তিষ্যৰক্ষিতাই কয়]

তিষ্য—সম্ৰাট, অপৰাধী হলেও কুনাল আপোনাৰ সন্তান। সন্তানৰ দোষ সদায়ে মাৰ্জ্জনীয়।

অশোক—মাৰ্জ্জনীয় ? কিন্তু তিষ্যৰক্ষিতা কুনালতো তোমাৰ সন্তান নহয়। কুনাল তোমাৰ সপত্নী পুত্ৰ। সপত্নী পুত্ৰৰ প্ৰতি তোমাৰ ইমান মৰম ?

তিষ্য— সপত্নীপুত্ৰ হলেও কুনালৰ মই মাতৃস্থানীয়া, মই তাৰ মা।

অশোক—তুমি তাৰ মা ? বঢ়িয়া কথা। কিন্তু তুমি জানানে তিষ্যৰক্ষিতা ৰাজআজ্ঞা অমান্য কৰাৰ শাস্তি কি ভীষণ ?

তিষ্য—সেই কথা মোতকৈ আন কোনে বেচি ভাল দৰে জানিব সম্ৰাট ?

অশোক—কিয় ?

তিষ্য—ৰাজ আজ্ঞা অমান্য কৰাৰ পৰিণাম সুঁৱৰিয়েই তো মই নিজৰ আত্মীয় পৰিজন পৰিত্যাগ কৰি আশ্ৰয় ললোহি ৰাজ অন্তেষপুৰত।

অশোক—নৰ্ত্তকী আছিলা, বিশ্বৰ শ্ৰেষ্ঠা সুন্দৰী তুমি, হলা সম্ৰাট অশোকৰ মহিষী, অঙ্কশায়িনী। কিন্তু

কোনে জানে বিশ্বৰ আন দহ জনৰ দৰেই হয়তো তুমিও মোক ঘিণ কৰা !

তিষ্য—কিয় সম্ৰাট ?

অশোক—ভ্ৰাতৃ শোণিতেৰে মোৰ সাম্ৰাজ্যৰ প্ৰতি ধূলি কণা কৰিছো ৰঞ্জিত, জীয়াই জীয়াই পুৰি মাৰিছো এশ নাৰীক, হত্যাকাণ্ড যাতে নিৰ্ব্বিবাদে সম্পাদিত হব পাৰে তাৰ কাৰণে নিৰ্ম্মাণ কৰিছো হত্যাগৃহ নৰক আৰু বিশ্বৰ শ্ৰেষ্ঠ কুৎসিৎ মই, আজুৰি আনিছো আত্মীয় স্বজনৰ বুকৰ মাজৰ পৰা অনুপম ৰূপৰ গৰাকী উতলা যৌবন মাধুৰী-মণ্ডিত শ্ৰেষ্ঠা সুন্দৰী এই তিষ্যৰক্ষিতাক—

তিষ্য—নাই নাই সম্ৰাট সেই দুঃসাহস মোৰ নাই—

অশোক - তোমালোকে সকলো কৰিব পাৰা। মই যি নৰক গৃহ নিৰ্ম্মাণ কৰিছো, ইচ্ছা কৰিলে তোমালোকে পাৰা তাতোকৈ বেচি ভয়াবহ নৰক নিৰ্ম্মাণ কৰিবলৈ।

তিষ্য—সম্ৰাট এই ধাৰণা সম্পূৰ্ণ অমূলক।

অশোক—কোনে জানে, এই ৰাজ-ঐশ্বৰ্য্যৰ মাজত থাকিও হয়তো তুমি সুখী নোহোৱা।

তিষ্য - মই যদি সুখী নহও, তেন্তে সুখী কোন ? আছিলো নৰ্ত্তকী, হ'লো ৰাজমহিষী।

অশোক—মই জানো তিষ্যৰক্ষিতা, তোমাক আকৰ্ষণ কৰিছে মোৰ প্ৰেমে নহয়; মোৰ ৰূপে নহয়, মোৰ শক্তিয়ে—

মোৰ বীৰ্য্যই । আজি মই বিশ্বৰ শ্ৰেষ্ঠা সুন্দৰীৰ স্বামী । সেয়ে মোৰ আনন্দ, সেয়ে মোৰ গৰ্ব্ব ।

তিষ্য— কিন্তু কুনাল—

অশোক—কুনাল কিন্তু মোৰ দৰে অসুন্দৰ নহয়, মোৰ দৰে ৰূপহীন নহয় ।

তিষ্য— সেই কথা মই ক'ব বিচৰা নাই ।

অশোক—তুমি কি ক'ব বিচাৰিছা মই জানো । তোমাৰ মনৰ ভাব তোমাৰ মুখমণ্ডলত বৰ্ড়িয়াকৈ ফুটি ওলাইছে ।

তিষ্য— সম্ৰাট !

অশোক—মোৰ দৰে ৰূপহীন নহয় মোৰ পুত্ৰ কুনাল । মোৰদৰে বৃদ্ধও নহয় কুনাল । (ঠাট্টাৰ সুৰত) সেয়ে পুত্ৰ-স্নেহত বিগলিত আজি মাতৃ তিষ্য-ৰক্ষিতাৰ প্ৰাণ—

তিষ্য— সম্ৰাট ! সম্ৰাট !!

আশোক—কুনাল মোৰ পুত্ৰ—মই পিতা—তুমি মোৰ পত্নী কুনালৰ মা—হা হা হা—

তিষ্য— সম্ৰাটে কি ক'ব বিচাৰিছে ?

অশোক—উচপ খাই নুঠিবা তিষ্যৰক্ষিতা । মই একোকে ক'ব বিচৰা নাই । মাথো যিখিনি বুজা নাই তাকে বুজিবলৈ চেষ্টা কৰিছো । কিন্তু কি জানা তিষ্যৰক্ষিতা, বৃথা চেষ্টা নাৰী চৰিত্ৰ বুজা মোৰ কাৰণে অকল মোৰ কাৰণে কিয়, বোধহয় সকলোৰে কাৰণে ! হুঃ স্ত্ৰীয়াশ্চৰিত্ৰং দেবাঃ নজানন্তি কুতো মনুষ্যা !

তিষ্য— সম্ৰাট !

অশোক—[ভাব সলনি হয়] কুনাল ! সঁচাকৈয়ে দেৱতাৰ দৰে নিখুঁত ৰূপৰ গৰাকী ! দেখিছা কুনালৰ চকু যুৰি ? তাত যেন প্ৰকাশ পাইছে দিব্য-জ্যোতি । তিষ্যৰক্ষিতা, তোমাৰ যে এই অতুলনীয় ৰূপ, সেই ৰূপো যেন ম্লান হৈ যাব খোজে কুনালৰ অনুপম ৰূপৰাশিৰ আগত ! সঁচাকৈয়ে অনিন্দ সুন্দৰ মোৰ পুত্ৰ কুনাল !

তিষ্য— ভাগ্যৱতী কাঞ্চনমালা, স্বামী তেওঁৰ অনিন্দ সুন্দৰ !

অশোক—আৰু ভাগ্যহীনা তিষ্যৰক্ষিতা, স্বামী তেওঁৰ—স্বামী তেওঁৰ—

তিষ্য— বিশ্বৰ সম্ৰাট । ভাগ্যহীনা নহয়, ভাগ্যৱতী তিষ্যৰক্ষিতা । আছিল নৰ্ত্তকী, হ'ল সম্ৰাট মহিষী !

অশোক—সেই পদুম পাহিৰ দৰে কুনালৰ চকু যুৰিয়ে, জানা তিষ্যৰক্ষিতা, মোৰ শান্তিত জন্মায় ব্যাঘাত । মোক সোঁৱৰাই দিয়ে আন এজনৰ কথা !

তিষ্য— কোন তেওঁ ?

অশোক—ভীক্ষু নিগ্ৰোধ ।

তিষ্য— ভীক্ষু নিগ্ৰোধ ?

অশোক—মোৰ বৈমাত্ৰেয় ভাতৃ সুমনৰ পুত্ৰ ।

তিষ্য— মই যে শুনিছিলো সুমনৰ মৃত্যু—

অশোক—তুমি একো ভুল শুনা নাই। সুমনে ইহ লীলা সম্বৰণ কৰে মোৰ হাতত। সুমনৰ মৃত্যুৰ পাছত তাৰ বিধবা পত্নীয়ে আশ্ৰয় লাভ কৰে এক চণ্ডাল ছৰ্দ্দাৰৰ ঘৰত। সেই চণ্ডাল ছৰ্দ্দাৰৰ ঘৰতেই জন্ম হয় সুমনৰ এটি পুত্ৰ সন্তান। এই শিশু সন্তানেই ভীক্ষু নিগ্ৰোধ। নিগ্ৰোধ আহিছিল এদিনাখন মোৰ প্ৰাসাদলৈ; আৰু সেই ধুনীয়া কিশোৰ সন্ন্যাসীয়ে মোৰ কঠোৰ হিয়াতো মুহূৰ্ত্তৰ কাৰণে হ'লেও বোৱাইছিল চেনেহৰ মন্দাকিনী ধাৰ। কুনালে মোক সোঁৱৰাই দিব খোজে সেই ভীক্ষু নিগ্ৰোধৰ কথ। কিন্তু মই ঘিণ কৰো সেই মৌৰ্য্য সন্তানক, যি বুদ্ধৰ মিছা ধৰ্ম্ম কৰে অনুসৰণ, মই ঘিণ কৰো তাক যি—

তিষ্য— সম্ৰাট—

অশোক—কুনালেও অধ্যয়ন কৰে বুদ্ধৰ বাণী। সেই মহামানৱৰ মহান পদত শৰণ লভিয়েই হেনো কুনাল আজি এই দিব্য সৌন্দৰ্য্যৰ গৰাকী। কুনালৰ অন্তৰ আৰু বাহিৰ—নাই—নাই—এনে সৌন্দৰ্য্যক, এনে প্ৰাণহীন সৌন্দৰ্য্যক মই ঘিণ কৰো। মই ঘিণ কৰো সেই ৰজাৰ লৰাক, যি সকলো ত্যাগ কৰি ভিক্ষাপাত্ৰ লৈ ভ্ৰমণ কৰে দেশ দেশান্তৰ—

তিষ্য— সম্ৰাট—

অশোক—অ' তিষ্যৰক্ষিতা—সঁচাকৈয়ে বৰ ধুনীয়া কুনালৰ চকু যুৰি। পতুম পাহিৰ দৰে সেই চকু যুৰিৰ দিব্য জ্যোতিয়ে মোৰ দৰে কঠোৰ অন্তৰ যাৰ— সেই অশোককো মুগ্ধ কৰি দিয়ে, মুগ্ধ কৰি দিয়ে।

[কিবা আবেশত অভিভূত হৈ ওলাই যায়। তিষ্য-ৰক্ষিতাও লগতে যায় আৰু আনফালৰপৰা মঞ্চত প্ৰবেশ কৰে কুনাল আৰু কাঞ্চনমালা। কাঞ্চনে খিলখিলাই হাঁহি দিয়ে।]

কুনাল— কাঞ্চন ইমান ডাঙৰকৈ নেহাঁহিবাচোন।

কাঞ্চন— কিয় ?

কুনাল— তিষ্যদেবীয়ে শুনিব।

কাঞ্চন— শুনিলে কি হ'ব ?

কুনাল— আমি ইয়াত আছো বুলি জানিব।

কাঞ্চন— জানিলে কি হ'ব ?

কুনাল— বিচাৰি আহিব।

কাঞ্চন— কাক ?

কুনাল— তোমাক।

কাঞ্চন— ইহ্ মোক বা কিয় বিচাৰিব, নিবিচাৰে।

কুনাল— তেন্তে মোক।

কাঞ্চন— ওঁ, তোমাকেই বিচাৰি আহিব। এইবাৰ হ'লতো ?

[আকৌ ডাঙৰকৈ হাঁহে]

কুনাল— সেয়া আকৌ তুমি হাঁহিছা!

কাঞ্চন— হাঁহিম, কিয় নেহাঁহিম ? এশবাৰ হাঁহিম ।

কুনাল— কিয় ?

কাঞ্চন— তিষ্যদেবীয়ে জানক মই তোমাৰ লগতে আছো ।

কুনাল— জানিলে কি হ'ব ?

কাঞ্চন— তেওঁ আৰু তোমাক বিচাৰি নাহিব। তুমি অকলে থাকিলেহে আহে তেওঁ।

কুনাল— এৰা কাঞ্চন। সেই কাৰণেই মোৰ তেওঁক বৰ ভয় লাগে ।

কাঞ্চন — মোৰ ভয় নেলাগে। তেওঁৰ ওপৰত খংহে উঠে।

কুনাল— তেনেকৈ ক'ব নেপায় কাঞ্চন।

কাঞ্চন— কিয় ?

কুনাল— তিষ্যদেবী আমাৰ মা— ।

কাঞ্চন— মা যদি, তোমাৰ ফালে তেওঁ তেনেকৈ চাই থাকে কিয় !

কুনাল— কেনেকৈ ?

কাঞ্চন— তেনেকৈ—

কুনাল— কেনেকৈ নো ?

কাঞ্চন— মই বুজাব নোৱাৰো। মোৰ কিন্তু অকণো ভাল নেলাগে। আৰু কি জানা ?

কুনাল— কি ?

কাঞ্চন— মোক যে তেওঁ একেবাৰে দেখিব নোৱাৰে !

কুনাল— দেখিব নোৱাৰাৰ নো কিটো কাৰণ থাকিব পাৰে ?

কাঞ্চন—মই যে সকলো সময়তে তোমাৰ লগে লগে থাকো সেই কাৰণে।

কুনাল—তেওঁ নিজেও দেখোন সকলো সময়তে সম্ৰাটৰ লগে লগে থাকে।

কাঞ্চন—থাকে, কিন্তু যাওক সেইবোৰ কথা । মই যাও । পূজাৰ সময় হল ।

[কাঞ্চন গুচি যায়। কুনালো গৈছিল কিন্তু পাছ ফালৰপৰা তিষ্যৰক্ষিতাই মতাৰ বাবে ৰৈ যায়]

তিষ্য— কুনাল ।

কুনাল—কোন ? অ, তিষ্যদেবী —

তিষ্য— অকলে দেখোন ? লগৰ জন কলৈ গল ?

কুনাল—কাৰ কথা কৈছে !

তিষ্য— তোমাৰ কায়া আৰু ছায়া সঙ্গিনী—

কুনাল—কাঞ্চনমালা !

তিষ্য— এৰা ! তেওঁৰ বাহিৰেনো ইমান সৌভাগ্য হব কাৰ ?

কুনাল -কাঞ্চনমালা মোৰ স্ত্ৰী ।

তিষ্য— অকল সিমানেই নহয় তাতোকৈও বেছি। তোমাৰ প্ৰিয়া (হাঁহে)

কুনাল—দেবী !

তিষ্য— কিন্তু এই কথাটো ভাবি আচৰিত হৈছো, যিখন হৃদয়ৰ অধিষ্ঠাত্ৰী দেবী হল কাঞ্চনমালা, সেই হৃদয়ত—

কুনাল—কওক ৰল কিয় ?

তিষ্য— সেইখন হৃদয়ত আন এজনৰ ঠাই হল কেনেকৈ ?

কুনাল— আন এজনৰ ঠাই ?

তিষ্য— ওঁ আন এজনৰ ঠাই !

কুনাল— আপোনাৰ কথা মই একোকে বুজা নাই —

তিষ্য— কিয় ? মইতো সাঁথৰত কথা কোৱা নাই ।

কুনাল— কি কব খুজিছে স্পষ্টকৈ কওক ।

তিষ্য— সেই যে তোমালোকৰ এজন ভগৱান আছে —

কুনাল— (ভয়েৰে) তিষ্যদেৱী !

তিষ্য— ভয় নকৰিবা ! মোৰ পৰা তোমাৰ কোনো অন্যায় নহয় । কিন্তু সাৱধান, সম্রাটে বুদ্ধৰ নাম উচ্চাৰণ কৰাকে সহ্য কৰিব নোৱাৰে । অকল বুদ্ধ কিয়, বুদ্ধৰ অনুগামী বা বুদ্ধৰ বাণীত অলপো বিশ্বাস আছে, এনেলোককো সম্রাটে কেতিয়াও ক্ষমা নকৰে ।

কুনাল— সেই কথা মই জানো ।

তিষ্য— কিন্তু এইটো বোধ হয় নেজানা যে শিৱভক্ত সম্রাটে বৌদ্ধ ধৰ্ম্মাৱলম্বী ৰাজ্য কলিঙ্গ অভিমুখে অভিযান চলাব । তেওঁৰ ইচ্ছা কলিঙ্গৰ আকাশ-স্পৰ্শী গৰ্ব্ব খৰ্ব্ব কৰা ; এখন বৌদ্ধ ৰাজ্যক ধ্বংস কৰি ধূলিৰ লগত মিহলি কৰি দিয়া ।

কুনাল— কলিঙ্গ ৰাজ্য ?

তিষ্য— এৰা, কলিঙ্গ ৰাজ্য । য'ত তোমালোকৰ বৌদ্ধ বিহাৰ আছে, য'ৰ অগণিত নৰনাৰীয়ে বুদ্ধৰ শৰণ লৈছে, য'ৰ মহা বিহাৰত বিৰাজ কৰিছে তোমালোকৰ ভীক্ষু উপগুপ্ত ।

কুনাল— নহয়, নহয়, সম্রাটক বিৰত কৰিব লাগিব । কলিঙ্গই যুদ্ধ নিবিচাৰে, বিচাৰে শান্তি ।

তিষ্য— কিন্তু কলিঙ্গই বিশ্বাস কৰে বুদ্ধৰ বাণীত । সম্রাট অশোকৰ বশ্যতা সিহঁতে স্বীকাৰ নকৰে । সেয়ে সম্রাটে প্ৰমাণ কৰি দিব যে বিশ্বত তোমালোকৰ বুদ্ধতকৈ, তোমালোকৰ উপগুপ্ততকৈও শক্তিশালী, প্ৰভাৱশালী আন এজন আছে, আৰু সেই জনেই হৈছে সম্রাট অশোক ।

কুনাল— দেৱী সম্রাটক বিৰত কৰক, মোৰ কাতৰ মিনতি, সম্রাটক কলিঙ্গ আক্ৰমণ কৰিবলৈ নিদিব । শান্তি আৰু মৈত্ৰী প্ৰয়াসী কলিঙ্গ বাসীৰ কোনো অপৰাধ নাই—সিহঁত বুদ্ধৰ অনুগামী । সাম্রাজ্যৰ প্ৰতি কোনো লোভ সিহঁতৰ নাই । নিৰীহ প্ৰজাক নিপীড়ন কৰিবলৈ নিদিব ।

তিষ্য— বুদ্ধৰ প্ৰতি ইমান ভক্তি ? কলিঙ্গ বাসীৰ প্ৰতি ইমান প্ৰীতি ?

কুনাল— দেৱী, কলিঙ্গ বৌদ্ধসকলৰ মহাতীৰ্থস্থান—

তিষ্য— কুমাৰ, বুদ্ধৰ কথা কওঁতে কওঁতে তোমাৰ মুখত এক অপূৰ্ব্ব জ্যোতি প্ৰকাশ পাইছে । কুনাল তোমাৰ চকুযুৰি কিযে ধুনীয়া ! পদুম পাহিৰ

দৰে সেই চকু যুৰিব আগত, তোমাৰ অতুলনীয় ৰূপৰাশিৰ আগত, মোৰ এই দেহৰ লাৱণ্য, মোৰ সৌন্দৰ্য্যও যেন ম্লান হৈ যায়। মোৰ অজ্ঞাত সাৰেই মোৰ প্ৰাণ, মোৰ দেহ উদ্বেলিত হৈ উঠে। তোমাৰ সেই সৌন্দৰ্য্য সাগৰত বুৰ মাৰিবলৈ মোৰ অন্তৰাত্মাই, দিনে নিশাই যেন মোক কয়, সুন্দৰী শ্ৰেষ্ঠা তিষ্যৰক্ষিতা, নিজকে সমৰ্পণ যদি কৰিব খুজিছা, তেন্তে তোমাৰ উপযুক্ত বিশ্বৰ শ্ৰেষ্ঠ কুৎসিৎ সেই সম্ৰাট চণ্ডাশোক নহয়, উপযুক্ত হৈছে তেওঁৰেই পুত্ৰ অনুপম ৰূপৰ গৰাকী কুমাৰ কুনাল—

কুনাল— দেৱী—ক্ষান্ত হওক। মোক বিভ্ৰান্ত নকৰিব।

তিষ্য— বিশ্বাস কৰা কুমাৰ, নৰ্ত্তকী তিষ্যৰক্ষিতাৰ, ৰাজ-মহিষী তিষ্যৰক্ষিতাৰ জীৱনত আৰু কোনো কামনা নাই। এই কামনা যদি পুৰণ হয়, তেন্তে তিষ্যৰক্ষিতাই সম্ৰাটক কলিঙ্গ বিজয়ৰ পৰা বিৰত কৰিবলৈ আৱশ্যক হলে প্ৰাণ পৰ্য্যন্ত দিব। কুমাৰ, ৰ লাগি কি চাইছা? কুমাৰ, ওচৰলৈ আহা। মোক এবাৰ উপলব্ধি কৰিবলৈ দিয়া এই সংসাৰত আৰু কোনো নাই। আছো মাথো— তুমি আৰু মই! তুমি আৰু মই!!

কুনাল— দেৱী।

তিষ্য— দেৱী নহয়, দেৱী নহয়—প্ৰিয়া—

কুনাল— নহয়, নহয়, আপুনি মোৰ মা—

তিষ্য— মা নহয়, মই নাৰী।

কুনাল— মাতৃৰূপেই নাৰীৰ শ্ৰেষ্ঠ ৰূপ—

তিষ্য— অন্তৰত অপ্ৰকাশৰ অনন্ত বেদনা লৈ, দুকুল ওপচা যৌৱন জোৱাৰক ভেটা দি কোনো নাৰীয়ে মাতৃৰূপ কল্পনা কৰিব নোৱাৰে কুনাল।

কুনাল— আপোনাৰ কোনো কথা শুনিব নোখোজো। বাট এৰি দিয়ক, মই যাওঁ।

তিষ্য— কলৈ? কাঞ্চনমালাৰ ওচৰলৈ?

কুনাল— যলৈকে নেযাও লাগে, ইয়াত, এই বিষাক্ত পৰিবেশত এক মুহূৰ্ত্তও মই নেথাকো।

তিষ্য— তোমাৰ কলিঙ্গ ৰক্ষাৰ কাৰণে, তোমাৰ বৌদ্ধ মহাবিহাৰ ৰক্ষাৰ কাৰণেও নেথাকা নে?

কুনাল— নেথাকো। আপোনাৰ পাপমুখ আৰু নেচাও।

তিষ্য— অ,—মোৰ পাপ মুখ আৰু নোচোৱা। মোৰ আকুল আমন্ত্ৰণ আওকাণ কৰি গুচি যাবা? বাৰু যোৱা। কিন্তু যোৱাৰ আগতে শুনিযোৱা, তিষ্য-ৰক্ষিতাই জানে কেনেকৈ এনে গৰ্ব্ব মষিমুৰ কৰিব লাগে, জানে কেনেকৈ—

কুনাল— দেৱী—দেৱী—

তিষ্য— মোক যাতে আৰু তুমি চাবলগীয়া নহয় তাৰ

ব্যৱস্থা ময়ে কৰিব পাৰিম। এনে ব্যৱস্থা কৰিম যাতে তোমাৰ চকুলৈ নামি আহে আউসীৰ এন্ধাৰ। অকল মোক কিয়? তোমাৰ যে ইমান প্ৰিয় সেই কাঞ্চনমালাকো—

কুনাল— দেৱী— মা—

তিষ্য— মনে মনে থাকা কুনাল। মই কাৰো মা নহয়। মই নাৰী; প্ৰকৃতিৰ প্ৰতীক। নিষ্ঠুৰ প্ৰকৃতিৰ দৰে ময়ো জানো কেনেকৈ নিৰ্ম্মম প্ৰতিশোধ লব লাগে।

অশোক— (আঁতৰৰ পৰা) তিষ্যৰক্ষিতা। [অশোকৰ মাত শুনি নিমিষতে কথাৰ সুৰ সলাই কয়]

তিষ্য— সম্ৰাট, কুমাৰ কুনাল বিদ্ৰোহী।

অশোক— বিদ্ৰোহী!

তিষ্য— সম্ৰাটৰ কলিঙ্গ অভিযান ব্যৰ্থ কৰিবলৈ কুমাৰে কৰিছে অভিসন্ধি।

অশোক—কুনাল!

কুনাল— পিতা।

অশোক—পিতা নহয়—পিতা নহয়, সম্ৰাট। এই মুহূৰ্ত্তে এই স্থান ত্যাগ কৰ। মোৰ আদেশ, কাইলৈ তক্ষশিলালৈ যাত্ৰা কৰিবি। যা—

কুনাল— সম্ৰাটৰ আদেশ শিৰোধাৰ্য্য।

অশোক—পৃথিৱীত এনে শক্তি কাৰো নাই সম্ৰাট অশোকৰ কলিঙ্গ অভিযান ব্যৰ্থ কৰিব। মোৰ বিপুল

সৈন্য বাহিনীয়ে কলিঙ্গ ৰাজ্য ধূলিৰ লগত মিহলি কৰি দিব। বৌদ্ধ মহা বিহাৰ ধ্বংস কৰি, বুদ্ধৰ অসত্য বাণীৰ অলিকতা কৰিব প্ৰমাণ। কলিঙ্গ অভিযান মোৰ জীৱন বুৰঞ্জীত জিলিকি থাকিব অক্ষয় কীৰ্ত্তি ৰূপে।

[অশোকৰ কথাশেষ হোৱাৰ লগে লগে নেপথ্যত তুৰি, শিঙা আদি বিভিন্ন ৰণ বাদ্য বাজে। মঞ্চ লাহে লাহে এন্ধাৰ হয়। ৰণবাদ্যৰ শব্দৰ সতে সৈন্যৰ কোলাহল, অস্ত্ৰৰ জনজননি, ঘোঁৰাৰ খুৰাৰ শব্দ, মৃতকৰ আৰ্ত্তনাদ শুনা যায়। কিছু সময়ৰ পাছত ৰণক্ষেত্ৰৰ হাহাঁকাৰকো নেত্তচি যেন সমবেত কণ্ঠত কোনোবায় গায় বুদ্ধ বন্দনা "বুদ্ধং শৰণং গচ্ছামি, ধৰ্ম্মং শৰণং গচ্ছামি, সংঘং শৰণং গচ্ছামি"। বন্দনা চলি থাকে মঞ্চ লাহে লাহে পোহৰ হয়—চকাচুন্দা পোহৰ। বন্দনা যেতিয়া স্পষ্টতৰ হয় অশোকে উদভ্ৰান্তৰ দৰে চিঞৰি উঠে। পৰিস্থিতি কলিঙ্গ বিজয়ৰ পাছত। সম্ভৱপৰহ'লে অশোক আৰু তিষ্য ৰক্ষিতাই সাজপাৰ সলাব পাৰে। দৃশ্য সজ্জাৰ সালসলনি নকৰিলেও হ'ব]।

অশোক—বন্ধ কৰা, বন্ধ কৰা— [অশোকৰ মাত শুনি তিষ্য, ৰক্ষিতা লৰাৰ সোমাই আহে]

তিষ্য— সম্ৰাট!

অশোক—[যেন উচপখাই উঠে]

অশোক—কোন ?

তিষ্য— সম্রাট !

অশোক – তিষ্যৰক্ষিতা –

তিষ্য— সম্রাট, প্ৰকৃতিষ্ঠ হওক ।

অশোক—শুনিছা তিষ্যৰক্ষিতা ?

[অশোকৰ কণ্ঠস্বৰত আতঙ্কৰ আভাস]

তিষ্য— কি ?

অশোক—সেয়া, কলিঙ্গৰ ৰণপ্ৰাঙ্গনৰ হাঁহাকাৰৰ মাজত কিহৰ ধ্বনি ? মৃত্যু বিভীষিকাৰ মাজত কাৰ ক্ষীণ অথচ মধুৰ কণ্ঠস্বৰ, সেয়া —

[বুদ্ধ বন্দনা কিছুসময় শুনা যায়, তাৰ পাছত সেই ধ্বনি নাইকিয়া হয়]

তিষ্য— সম্রাটৰ মনৰ ভ্ৰম ।

অশোক—মোৰ মনৰ ভ্ৰম ? অসম্ভৱ ! মই স্পষ্ট শুনিবলৈ পাইছো সেই বাণী । কলিঙ্গৰ ৰণ প্ৰাঙ্গণৰ সকলো হাঁহাকাৰকো অতিক্ৰম কৰি ভাহি আহিছে সেই বাণী – বুদ্ধং শৰণং গচ্ছামি—

তিষ্য – ভুল সম্রাট । কলিঙ্গৰ পাঁচ শ সংঘধাম ধূলিৰ লগত মিহলি হৈছে । লক্ষ্য লক্ষ্য নৰ-নাৰীয়ে কৰিছে মৃত্যু বৰণ । যি সকল জীয়াই আছে সিহঁতো বাক-হীন, নীৰৱ, নিস্পন্দ । সম্রাটৰ বিজয় ঘোষণাই—

অশোক —মিছা মিছা তিষ্যৰক্ষিতা কলিঙ্গৰ মৃত্যু হাঁহাকাৰে

মোৰ বিজয় ঘোষণা কৰা নাই ! কলিঙ্গৰ ৰণ প্ৰাঙ্গনতে হল মোৰ প্ৰথম পৰাজয়, মোৰ চৰম পৰাজয় ।

তিষ্য – ই আপোনাৰ ভুল ধাৰণা সম্রাট ।

অশোক—তুমি নেজানা তিষ্যৰক্ষিতা, মোৰ সশস্ত্ৰ সৈন্য-বাহিনীয়ে যেতিয়া ৰণ মতলীয়া হৈ কলিঙ্গৰ বৌদ্ধ মহাবিহাৰ আক্ৰমণ কৰিছিল, তেতিয়া তাত সিহঁ-তক বাধা দিবলৈ আছিল বহুতো মানুহ । কিন্তু কোনেও বাধা নিদিলে । হাজাৰ হাজাৰ বৌদ্ধ ভীক্ষুয়ে মৃত্যু বৰণ কৰিলে হাঁহিমুখে—মাথো সেই বাণী উচ্চাৰণ কৰি—“বুদ্ধং শৰণং গচ্ছামি ।” সিহঁতৰ মৃত্যু হল সঁচা, কিন্তু সেই বাণী আজিও মোৰ কানত ৰজন জনাই আছে । সেই বাণীয়ে আজিও মোক সপোনে সচিতে, উদ্‌বাউল কৰি তুলিছে । প্ৰতি মুহূৰ্ত্ততে মোক সোঁৱৰাই দিছে কলিঙ্গৰ ৰণ প্ৰাঙ্গনত হল মোৰ চৰম পৰাজয় । যি মূৰ্ত্তিক মই আজীৱন ঘিণ কৰি আহিছো, কলিঙ্গৰ ৰণ প্ৰাঙ্গনৰ লক্ষ্য লক্ষ্য মৃতকৰ মাজৰ পৰা সেই মূৰ্ত্তি উঠি আহি মোক যেন কৈছে – অশোক হিংসাৰ বাটেদি ৰাজ্য জয় কৰাত গৌৰৱ নাই । প্ৰেমৰ জয়হে প্ৰকৃত জয় । তিষ্যৰক্ষিতা, কলিঙ্গই মোৰ জীৱনলৈ আনিলে গ্লানি, জিলিকি থাকিল এক দুঃস্বপ্ন ৰূপে —

তিষ্য— নহয় সম্রাট, কলিঙ্গ বিজয় আপোনাৰ জীৱনৰ অক্ষয় কীৰ্ত্তি, কলিঙ্গ আপোনাৰ জীৱনৰ দুঃস্বপ্ন নহয়, সম্রাট সফল স্বপ্ন।

অশোক—কলিঙ্গৰ কথা সুঁৱৰিলে, কলিঙ্গত মই সৃষ্টি কৰা মৃত্যু বিভীষিকাৰ কথা সুঁৱৰিলে আজিও মোৰ গা শিয়ৰি উঠে। চোৱা, চোৱা তিষ্যৰক্ষিতা সেই মূৰ্ত্তি, সৌম্য, শান্ত, সেই মূৰ্ত্তিয়ে মোক হাত বাউল দি মাতিছে!

তিষ্য— সম্রাট!

অশোক—কলৈ গ'ল? সেই প্ৰশান্ত মূৰ্ত্তি কলৈ গ'ল? সৌৱা চোৱা তিষ্যৰক্ষিতা সেই মূৰ্ত্তি যেন নিমিষতে শূন্যত বিলীন হৈ গ'ল।

তিষ্য— সম্রাট মই একোকে দেখা নাই, কৰ মূৰ্ত্তি ক'ত বিলিন হৈ গ'ল? সম্রাট শান্ত হওক। প্ৰকৃতিষ্ঠ হওক। ব'লক বিশ্ৰাম লব।

অশোক—বিশ্ৰাম! শান্তি! নাই নাই তিষ্যৰক্ষিতা, মোৰ মনৰ মাজত এই মুহূৰ্ত্তত যি তুমুল সংগ্ৰাম চলিবলৈ ধৰিছে, তাৰ উত্তেজনা, তুমি অনুভৱ কৰিব নোৱাৰা। ভীক্ষু নিগ্ৰোধক মই ওভোতাই পঠিয়াইছিলোঁ, মোৰ নৰক গৃহত কতশত বৌদ্ধ ভীক্ষুয়ে প্ৰাণ হেৰুৱাই-ছিল, কিন্তু কলিঙ্গৰ মহাবিহাৰত দৰ্শন লাভ কৰা সেই মহাপুৰুষক মই আওকাণ কৰিব পাৰিলোঁ

ক'ত? তেওঁ আহি যেতিয়া মোৰ সন্মুখত থিয় হ'ল, ক'ব পাৰা তিষ্যৰক্ষিতা, মোৰ অজ্ঞাত সাৰেই, তোমালোকৰ মহাপৰাক্ৰমী কলিঙ্গত শ্মশান ৰচোঁতা সম্রাট অশোকৰ মূৰ তেওঁৰ অজ্ঞাত সাৰেই কিয় দোঁ খাইছিল। ক'ব পাৰা তিষ্য-ৰক্ষিতা কি সন্মোহিনী শক্তিৰ প্ৰভাৱত সেই সন্ন্যাসীয়ে মুহূৰ্ত্তৰ ভিতৰতে মোৰ সকলো অহঙ্কাৰ হৰণ কৰি লৈ গ'ল?

তিষ্য— কোন সেই সন্ন্যাসী!

অশোক—উপগুপ্ত। ভগবান বুদ্ধৰ শিষ্য সন্ন্যাসী উপগুপ্ত।

তিষ্য— সন্ন্যাসী উপগুপ্ত!

অশোক—বিমুগ্ধ হৈ, নিজকে পাহৰি, সৌন্দৰ্য্যৰ মৌ পান কৰিবলৈ, তোমাৰ ৰূপৰ জুইত, তিষ্যৰক্ষিতা, এদিনা-খন মই দিছিলো আত্মাহুতি। কিন্তু মথুৰাৰ ৰূপৱতী, কলাৱতী, নৃত্যপটিয়সী সুন্দৰী বাসবদত্তাই, দেহৰ সকলোখিনি সৌন্দৰ্য্যসম্ভাৰ লৈও পথভ্ৰষ্ট কৰিব পৰা নাছিল এই সন্ন্যাসীক। তেওঁ আগুৱাই গৈছিল হেলাৰঙে নেওচি বাসবদত্তাৰ প্ৰেমনিবেদন। সেই সন্ন্যাসীয়ে মোৰ অন্তৰাত্মাক যেন নতুন কিহবাৰ সন্ধান দিব বিচাৰে, তেওঁৰ সংস্পৰ্শই যেন মোক অভিভূত কৰিছে—সৌৱা চোৱা কলিঙ্গৰ মহা শ্মশানৰ বুকুত থিয় হৈ অভয় জলদ গম্ভীৰ স্বৰে উচ্চাৰণ কৰিছে

সেই মহামানৱে মহাবাণী—আকৌ সেই মূৰ্ত্তি যেন বিলীন হৈ গ'ল—নাই, নাই, সৌৱা কি? সৌৱা কি? সেই মূৰ্ত্তি কিয় লীন গ'ল কুনালৰ মূৰ্ত্তিৰ—কোন? কুনাল, কুনাল, কুনাল—

তিষ্য— ক'ত কুনাল? কুনাল যে তক্ষশিলাত—

অশোক—এৰা কুনাল আৰু কাঞ্চন তক্ষশিলাত। বিদ্রোহী বুলি সন্দেহ কৰি ময়েই সিহঁতক ৰাজধানীৰ পৰা আঁতৰাই পঠিয়াইছো। কিন্তু আজি মোৰ মনে, মোৰ বিবেকে যেন বাৰে বাৰে মোক কৈছে, কুনাল-কাঞ্চনৰ প্ৰতি মই অবিচাৰ কৰিছো!

তিষ্য— সম্রাট ব'লক—

অশোক—এৰা মই অসুস্থ!

তিষ্য— অসুস্থ হ'লেও মোৰ সেৱাৰে আপোনাক—

অশোক—তোমাৰ সেৱা? তোমাৰ শুশ্রূষা? কিন্তু তিষ্যৰক্ষিতা মোৰ মনে আজি বিচৰা নাই নাৰীৰ সান্নিধ্য, মোৰ দেহে বিচৰা নাই তোমাৰ কোমল পৰশ। হয়তো কুনাল মোৰ ওচৰত থকা হ'লে মই কিছু শান্তি পালোহেঁতেন, কিন্তু সিহঁত তক্ষশিলাত! তিষ্যৰক্ষিতা আজিয়েই তুমি কুনাল-কাঞ্চনক মাতি পঠোৱা। লিখি পঠোৱা, মই বৰ অসুস্থ, সিহঁত যেন পত্ৰ পোৱা মাত্ৰকতে ৰাজধানীলৈ গুচি আহে।

তিষ্য— সম্রাটৰ নামাঙ্কিত—

অশোক—লোৱা এইটো আঙঠি। মোৰ নামাঙ্কিত আঙঠি। চিঠিত মোহৰ মাৰি দিবা। এৰা মই বৰ অসুস্থ। মোৰ মনপ্ৰাণ ব্যাকুল হৈ উঠিছে কুনালক চাবলৈ, মোৰ পুত্ৰ কুনাল—

[কৈ কৈ কিবা এটা আবেশত বিভোৰ হৈ মঞ্চৰ পৰা ওলাই যায়। অশোকে দিয়া আঙঠিটো তিষ্য-ৰক্ষিতাই এবাৰ চায়। মুখত কুটিল হাঁহি বিৰিঙি উঠে।]

তিষ্য— সম্রাটৰ নামাঙ্কিত আঙঠি। সম্রাটৰ আদেশ—কুনালক আমন্ত্ৰণ কৰি চিঠি দিব লাগে। কুনালে মোৰ অন্তৰৰ আবেদনক অগ্ৰাহ্য কৰিছিল! মোৰ প্ৰীতিপূৰ্ণ উচ্ছাস, অনুভূতি আওকাণ কৰি মোকেই কৰিছিল অপমান! আৰু আজি সম্রাটৰ ওচৰত সেই কুনালেই হৈ পৰিছে বেচি প্ৰিয়। কুনালক চাবলৈ, কুনালৰ সান্নিধ্যৰ কাৰণে তেওঁ হৈ পৰিছে ব্যাকুল। ঠিক, এয়ে সুযোগ। কুনাললৈ চিঠি লিখিম। মাতি পঠিয়াম আৰু—আৰু—প্ৰতিশোধ—হওক নিৰ্ম্মম, মই মোক আওহেলা কৰাৰ প্ৰতিশোধ লম। নিৰ্ম্মম, প্ৰতি-শোধ। এৰা নিয়তিৰ দৰে নিৰ্ম্মম।

[তিষ্যৰক্ষিতা ওলাই যায়। মঞ্চ এন্ধাৰ হয়। নেপথ্যৰ যন্ত্ৰসঙ্গীতৰ, চেতাৰ বা স্বৰোদৰ, ঝালাত সুৰ এটা

বাজি থাকে, সময় অতিবাহিত হোৱা বুজাবলৈ। যন্ত্র-সঙ্গীতৰ সুৰ কিছু অস্পষ্ট হয় আৰু শুনা যায় ৰথৰ চকাৰ ঘৰ্ঘৰ শব্দ—ৰথ যেন বহু দূৰৈৰ পৰা ওচৰ চাপিছে। ৰথৰ শব্দ,ওচৰ চাপি নাইকিয়া হয়। মঞ্চ পোহৰ হয়। কুনাল আৰু কাঞ্চন সোমাই আহে। তেওঁলোকৰ সাজ-পাৰ বৌদ্ধ ভীক্ষু ভীক্ষুণীৰ দৰে; কাঞ্চন আগবাঢ়ি আহে। কুনালৰ মুখখন দৰ্শকে ভালকৈ দেখা নাপায়। কিন্তু চেহেৰা আৰু খোজকাটিলত লক্ষ্য কৰে এটা পৰিবৰ্ত্তন। কুনাল সোমায়েই কোঠাটোৰ দাঁতিত থিয় হৈ থাকে]

কাঞ্চন— তক্ষশিলাৰ পৰা সম্ৰাটৰ নিৰ্দ্দেশমতেই এইখিনি পালোহি। কিন্তু কাকো দেখোন দেখা নাই !

কুনাল— পিতাৰ শৰীৰ অসুস্থ বুলি পত্ৰত লিখা আছিল।

কাঞ্চন— সেইখন পিতাৰ পত্ৰ বুলি হলে মোৰ এতিয়াও বিশ্বাস হোৱা নাই। বোধ হয় তিষ্যদেৱীৰে ষড়যন্ত্ৰ। সম্ৰাটৰ দৰ্শন পালে মই --

কুনাল— তিষ্যদেৱীৰ ওপৰত মোৰ কোনো অভিমান নাই।

কাঞ্চন— তোমাৰ নেথাকিব পাৰে। কিন্তু এই অন্যায় নিপীড়ন মই কিয় নীৰবে সহ্য কৰিম ?

কুনাল— নেপাহৰিবা কাঞ্চন, অমঙ্গলক জয় কৰে মঙ্গলে। মূঢ়তা বশতঃ কৰা অন্যায়ক জয় কৰিব লাগে প্ৰীতিবৰ্ষণ কৰি। মই বিদ্ৰোহীৰ দৰে ইয়ালৈ অহা নাই। মই আহিছো অনুগত প্ৰজাৰ দৰে, বাধ্য পুত্ৰৰ দৰে। দৈহিক কষ্টক মই কষ্ট বুলি

স্বীকাৰ নকৰো। সম্ৰাটৰ আদেশত মোৰ বাবে যদি দশোদিশ এন্ধাৰ হয় হওক, ভগবান বুদ্ধৰ আশীৰ্ব্বাদ বুলিয়েই মই তাক গ্ৰহণ কৰিম।

কাঞ্চন— [ভিতৰলৈ চাই] সৌৱা তিষ্যদেৱী এই ফাললৈকে আহিছে !

কুনাল— তিষ্যদেৱী !

[তিষ্যৰক্ষিতা সোমাই আহি কুনাল কাঞ্চনক দেখি কিছু অপ্ৰতিভ হয়। কিন্তু নিজকে সংযত কৰি কয়]

তিষ্য— অ' তোমালোক! মই যাও সম্ৰাটক এই বাতৰি দিওগৈ।

[কাঞ্চন-কুনালৰ সন্মুখৰ পৰা আতঁৰ হলেই যেন তিষ্যৰক্ষিতা ৰক্ষা পৰে। তেওঁ গৈ সম্ৰাটক কয়। ব্যাকুল ভাৱে সম্ৰাটে "কুনাল", "কুনাল" বুলি মাতি মঞ্চত প্ৰৱেশ কৰে]

অশোক— তিষ্যৰক্ষিতাই ক'লে কুনাল আহিছে। অভিমান কৰি আতৰি নেথাকিবি কুনাল। আহ, আহ কুনাল মোৰ বুকুৰ মাজলৈ আহ। কিমান দিন যে দেখা নাই! মোৰ উৰুঙা বুকু তহঁতৰ মৰমেৰে ওপচাই দেহি, আহ ওচৰলৈ আহ—

[অশোক কুনালৰ ওচৰ পায় আৰু কুনালৰ চকু দুটা দেখি তীব্ৰ উত্তেজনাত চিঞৰি দিয়ে। দৰ্শকেও এই প্ৰথম দেখিলে কুনালৰ দুইটা চকুৰেই নাই— অন্ধ কুনাল !]

অশোক—কুনাল ই কি হল! তোৰ চকু, তোৰ চকু পদুম পাহিৰ দৰে ধুনীয়া চকুজুৰিৰ কি হ'ল !!

কাঞ্চন— সম্রাট. আপোনাৰেই আদেশ আখৰে আখৰে—

অশোক—মোৰ আদেশ ?

কাঞ্চন— আপোনাৰেই আদেশ, পাটলিপুত্ৰলৈ অহাৰ আগতে যেন তেওঁ নিজে, নিজৰ চকু দুটা—

অশোক—অসম্ভৱ। ক'ত মোৰ আদেশপত্ৰ ?

কাঞ্চন— এয়া সম্রাট আপোনাৰ আদেশপত্ৰ। এয়া চাওক আপোনাৰ মোহৰ, আপোনাৰ আঙঠিৰ—

[কাঞ্চনে আদেশপত্ৰ খন উলিয়াই দেখুৱায়। অশোকে সেইখন কাঞ্চনৰ হাতৰ পৰা অস্থিৰভাবে আজুৰি আনি চায়]

অশোক—মোহৰ অঙ্কিত আদেশপত্ৰ ? চাও-চাও, এৰা, ঠিকেইটো, কাঞ্চনে মিছা কোৱা নাই, মিছা কোৱা নাই। ইযে মোৰেই মোহৰাঙ্কিত আদেশ-পত্ৰ ; কিন্তু কেনেকৈ ই সম্ভৱ হ'ল ? কেনেকৈ ?

[হঠাৎ সকলো বুজিব পাৰি চিঞৰি উঠে]

তিষ্যৰক্ষিতা—তিষ্যৰক্ষিতা—

[তিষ্যৰক্ষিতা সোমাই আহে। তেওঁক দেখি খণ্ডত অশোক বলিয়াৰ দৰে হৈ পৰে]

অশোক—তুমি, তুমি তিষ্যৰক্ষিতা—

তিষ্য— মই ?

আশোক—হুঁ তুমি। চোৱা তুমি কি কৰিছা!

[তিষ্যৰক্ষিতাই কুনালৰ ওচৰলৈ গৈ তেওঁৰ চকু দুটা ভালকৈ চায় আৰু গভীৰ তৃপ্তিত প্ৰাণ খুলি এবাৰ হাঁহি লয়]

তিষ্য— দেহিঐ! ধুনীয়া পদুম পাহিৰ দৰে চকুদুটাৰ কোনে এনে অৱস্থা কৰিলে ?

কাঞ্চন— [খণ্ডত অধৈৰ্য্য হৈ পৰে]

কোনে? আপুনি সুধিছে কোনে ?

আশোক—তুমি তিষ্যৰক্ষিতা, মই জানো, তুমিয়েই—

তিষ্য— কুনাল আছিল তক্ষশিলাত আৰু মই পাটলিপুত্ৰত।

আশোক—তুমি পাটলিপুত্ৰত আৰু কুনাল তক্ষশিলাত আছিল তথাপিও কেনেকৈ ই সম্ভৱ হ'ল সুধিছা ? চোৱা তোমাৰ পত্ৰাদেশ।

[আদেশপত্ৰ খন দেখুৱায়। তিষ্যৰক্ষিতাই চায়। তেওঁৰ মুখত বিবিন্তি উঠে এটা কুটিলহাঁহি]

তিষ্য— বাঃ সুন্দৰ কথা। আদেশ পত্ৰত এয়া সম্রাটৰ মোহৰ, কিন্তু দায়ী হলো মই! সুন্দৰ বিচাৰ!

অশোক—সাৱধান তিষ্যৰক্ষিতা। ফাকি নিদিবা। লিখা নাছিলা এই পত্ৰ তুমি ?

তিষ্য— লিখিছিলো।

অশোক—মোৰ অসুস্থতাৰ সুবিধা লৈ এনে হীনকাম কৰিবলৈ প্ৰবৃত্ত হ'লা কিয় ? উত্তৰ দিয়া, উত্তৰ দিয়া—

তিষ্য— ভুল কৰিছে সম্রাট। আপোনাৰ ৰঙা চকু দেখুৱাই মোক ভয় খুৱাব নোৱাৰে।

অশোক—তিষ্যৰক্ষিতা !

তিষ্য— সম্রাট তিষ্যৰক্ষিতাই আপোনাৰ প্ৰশ্নৰ উত্তৰ নিদিয়ে। তিষ্যৰক্ষিতাই নিজৰ কামৰ বাবে কাৰো ওচৰত কৈফিয়তো নিদিয়ে। আৰু যদি কওঁ সেই দণ্ডাদেশ মই লিখিছিলো সম্ৰাটৰে অনুমতি পাই—

অশোক—মোৰ অনুমতি ! অসম্ভৱ মই মাতি পঠিয়াব কৈছিলো কুনালক, মই কোৱা নাছিলো কুনাল এই ভাবে অন্ধ হৈ মোৰ ওচৰলৈ আহক !

তিষ্য— সম্ৰাটে যি বিচাৰিছিল তাতকৈ যদি মই কিছু বেছি বিচাৰো ক্ষতি কি সম্রাট ? ময়োতো সামান্যা নাৰী নহয়। সম্ৰাটমহিষী তিষ্যৰক্ষিতা।

অশোক—সম্ৰাট মহিষী ! সম্রাট মহিষী ! ভাবিছা সম্ৰাট অশোক বৃদ্ধ, স্থবিৰ শক্তিহীন ? মই শাস্তি দিম। কঠোৰ শাস্তি দিম। এনে শাস্তি দিম যিহৰ কথা শুনিলে পৃথিৱীৰ বিশ্বাসঘাতক গৰ্বিতা সকলো নাৰীয়েই ভয়ত শিয়ঁৰি উঠিব !

কুনাল— পিতা—

অশোক—নাই, নাই মই কোনো বাধা নেমানো। নুশুনো কোনো প্ৰতিবাদ। ইমান অন্যায়, ইমান পাপ, মই নীৰৱে সহ্য নকৰো।

কুনাল— কাৰো প্ৰতি মোৰ কোনো ক্ষোভ, কোনো অভিমান নাই। মই নিবিচাৰো মোৰ কাৰণে

কোনোবাই শাস্তি পাওক। পিতা ক্ষমাই মানুহৰ—

অশোক—ক্ষমা ? অসম্ভৱ। সম্ৰাট মই। দোষীক দণ্ড দিয়া মোৰ কৰ্ত্তব্য।

কুনাল— কিন্তু পিতা দোষতো কোনেও কৰা নাই। শাস্তি দিব কাক ?

অশোক—শাস্তি দিম সেই পাপীয়সী নাৰীক। ঈৰ্ষাৰ প্ৰভাৱত হিতাহিত জ্ঞান হেৰোৱাই যি নাৰীয়ে তোৰ জীৱনলৈ নমাই আনিছে আঁউসীৰ অন্ধকাৰ !

কুনাল— ই আপোনাৰ ভুল ধাৰণা পিতা। দেবী তিষ্যৰক্ষিতাই মোৰ কোনো অন্যায় কৰা নাই। দণ্ডাদেশ হয়তো দেবীয়েই লিখিছিল ; কিন্তু দেবীয়ে নিজৰ হাতেৰেতো মোক অন্ধ কৰা নাই ! অন্ধ হলো মই নিজেই। দণ্ডাদেশত সম্ৰাটৰ মোহৰ অঙ্কিত কৰিলেও সেই আদেশ পালন কৰা নকৰাৰ স্বাধীনতাখিনি. দেবীয়ে হৰণ কৰা নাছিল।

কাঞ্চন— মই কৈছিলো সম্ৰাটৰ ওচৰলৈ অহাৰ পাছত। সম্ৰাটৰ মুখৰ পৰা দণ্ডাদেশ শুনি—

অশোক—নাহিলি কিয় কুনাল ? অহা হ'লে হয়তো—

কুনাল— যি হৈছে তথাগতৰ অপাৰ করুণা, অশেষ কৃপাৰ কাৰণে সম্ভৱ হৈছে। সেয়ে মই পুনৰ কও তিষ্য দেবীয়ে মোৰ কোনো অন্যায় কৰা নাই।

অশোক—অন্যায় কৰা নাই ? যি দৃষ্টি শক্তি বিধাতাৰ অমূল্য

দান, তাৰ পৰা অতিহীন ভাৱে তোক কৰিছে বঞ্চিত, তথাপিও তই কৰ অন্যায় কৰা নাই।

কুনাল— নাই কৰা। দশোদিশ মোৰ কাৰণে আজি এন্ধাৰ নহয় পিতা। তিষ্যদেবীৰ কৃপাত আৰু অমিতাভৰ করুণাত মই আজি লাভ কৰিছো দিব্যদৃষ্টি। অমিতাভৰ জ্যোতিয়ে আজি মোৰ সন্মুখৰ পথ দিছে পোহৰাই। সেই পথ কল্যাণৰ পথ, অহিংসাৰ পথ, ত্যাগৰ পথ।

তিষ্য— কুনাল

[কুনালৰ কথা শুনি তেওঁৰ চেতনা যেন জাগ্ৰত হয়]

কুনাল— দেবী, মা !!

[ইমানৰ পাছতো "মা" বুলি সম্বোধন কৰা শুনি অনুশোচনাত অভিভূত হৈ পৰে।]

তিষ্য— মোক ক্ষমা কৰা কুনাল। কাঞ্চন, মোক ক্ষমা কৰা। অন্ধ কুনাল নহয়। অন্ধ মই। চকু থাকিও দৃষ্টিহীন মই। কামনাৰ বশবৰ্ত্তী হৈ মই তোমাৰ জীৱনলৈ—নাই নাই—সম্ৰাট, অপৰাধী মই, মোক শাস্তি দিয়ক, কঠোৰ শাস্তি দিয়ক, আদেশ দিয়ক সম্ৰাট চণ্ডগিৰিকক, মোৰ এই চকু দুটাও—মোৰ এই চকু দুটাও—

[গভীৰ অনুশোচনাত শিশুৰ দৰে কান্দি পেলায় আৰু অশোকৰ চৰণ স্পৰ্শ কৰে। অশোক আঁতৰি

যায়। কিন্তু কুনালে আহি তেওঁৰ ওচৰত থিয় হয়, কোমল ভাৱে কয়]

কুনাল— দেবী, মা—উঠক। তথাগতৰ কৃপাশীষ নিশ্চয় বৰষি পৰিব আপোনাৰ শিৰতো।

[তিষ্যৰক্ষিতা থিয় হয়, কিন্তু নিজকে সংযত কৰিব নোৱাৰি হুকহুকাই কান্দি পেলায়]

তিষ্য— নাই নাই পাপীয়সী মই। মোৰ অপৰাধৰ ক্ষমা নাই—ক্ষমা নাই—

[উদ্ভ্ৰান্তৰ দৰে নিষ্ক্ৰান্ত হয় তিষ্যৰক্ষিতা]

অশোক—ইও জানো সম্ভৱ কুনাল ? তোৰ চকুৰ জেউতি যিজনে কাঢ়ি নিলে, তেওঁক ক্ষমা কৰা জানো তোৰ বাবে সম্ভৱ ?

কুনাল— ভগবান বুদ্ধৰ কৃপাত সকলো সম্ভৱ পিতা—

অশোক—তেন্তে মোৰ মনত আজি যি হাঁহাকাৰৰ সৃষ্টি হৈছে, সেই হাঁহাকাৰো জানো—

কুনাল— পিতা অন্তৰৰ সকলো অশান্তি মুহূৰ্ত্ততে নাইকিয়া হৈ যাব যদি আপুনি ভগৱান বুদ্ধৰ চৰণত লয় শৰণ। প্ৰভু বুদ্ধই কৈছে দুখৰ কাৰণ অবিদ্যা। অবিদ্যাৰ মূল উচ্ছেদ কৰিলে মানুহৰ অন্তৰৰ অসৎ প্ৰবৃত্তি আতৰ হ'ব আৰু লগে লগে নাইকিয়া হ'ব অসৎ প্ৰবৃত্তিৰ পৰা উদ্ভৱ হোৱা ভ্ৰান্ত অনুভূতি। ভ্ৰম দুৰ হলে ইন্দ্ৰিয় জনিত মোহ আতৰ হব। মোহ আতৰিলে মন হব

সংস্কাৰ মুক্ত। সংস্কাৰ মুক্ত মনৰ ওপৰত কোনো ধৰণৰে আসক্তিয়ে প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰিব নোৱাৰে। আসক্তি নেথাকিলে মিছা অহঙ্কাৰ, মিছা অভিমান নেথাকে। স্বাৰ্থচিন্তাও আতৰে আৰু মানুহ জন্ম বাৰ্দ্ধক্য, ব্যাধি, মৃত্যু আৰু সকলো ধৰণৰ দুখৰ পৰা মুক্ত হয়। যিজনৰ আত্মাভিমান সত্যৰ বেদী-মূলত সমৰ্পিত হৈছে, যিজনৰ ইচ্ছাশক্তি বিশ্বমানৱৰ কল্যাণৰ হকে প্ৰয়োগ কৰা হৈছে, তেওঁৰ অন্তৰ *চিৰানন্দময়*।

অশোক—বুদ্ধ, বুদ্ধ, ভগৱান বুদ্ধ! মোক লৈ ব'ল কুনাল সেই বাটেদি, সাম্য মৈত্ৰী আৰু কল্যাণৰ সেই বাটেদি, যি বাটেদি, গ'লে মই পাম ভগৱান বুদ্ধৰ চৰণ ৰেণুৰ পৰশ। যি বাটেদি গলে তুচ্ছ স্বাৰ্থ, তুচ্ছ ভোগ-বিলাসৰ মোহ বিসৰ্জ্জন দি সেৱিব পাৰিম বিশ্বক বহুজনৰ সুখৰ কাৰণে, বহুজনৰ হিতৰ কাৰণে সমৰ্পিব পাৰিম জীৱন। প্ৰতিষ্ঠা কৰিব পাৰিম ধৰ্ম্মৰাজ্য। মোক ইন্দ্ৰত্ব নেলাগে, নিবিচাৰো মই পৃথিবীৰ অধীশ্বৰ হ'বলৈ। লৈ বল মোক সেই বাটেদি যি বাটত প্ৰতিধ্বনিত হোৱা শুনিম সেই বাণী, সেই মহাবাণী—ওঁম্ নমঃ বুদ্ধায়, ওঁম্ নমঃ বুদ্ধায়, ওঁম্ নমঃ বুদ্ধায়।

কুণাল। "ওঁম্ নমঃ ধৰ্ম্মায় তাৰণে
নমঃ সংঘায় মহত্তমায় নমঃ।

[নেপথ্যৰ পৰা বহুকণ্ঠৰ সমবেত বন্দনা গীত শুনা যায়।]

জয় মঙ্গলময় সত্যসাধক চিৰভাস্কৰ ভাতি
তুমি অমিতাভ জ্যোতি।
জয় বোধিসত্ত্ব, মিলিছে লগ্ন, সফল স্বপ্ন
তোমাৰ আশীষ লভি।
তোমাৰ ধৰ্ম্ম, তোমাৰ বাণী, হে যুগাৱতাৰ মুক্তিকামী
সুদূৰ প্ৰসাৰি পৰিব বিয়পি
প্ৰণতি, প্ৰণতি, প্ৰণতি ॥

[গীতটি আৰম্ভ হোৱাৰ লগে লগে অশোক আৰু কুনালৰ মুখৰ ওপৰত পোহৰ পৰে। মঞ্চৰ আনঅংশ এন্ধাৰ হৈ যায়। অশোকে কুনালৰ হাতত ধৰি মঞ্চৰ পৰা নিষ্ক্ৰান্ত হয়। কুনালৰ ওচৰত থিয় হয় কাঞ্চন-মালা আৰু কাঞ্চনমালৰ ওচৰত তিষ্যৰক্ষিতা। তেওঁ-লোক ওলাই যোৱাৰ পাছত মঞ্চ এন্ধাৰ হয়। বন্দনা গীত স্পষ্টতৰ হৈ দশোদিশ ৰজনজনাই তোলে। তাৰ পাছত নামি আহে নাটকৰ যৱনিকা।]

————

ৰাণাদিল

[সম্ৰাট চাহজাহানৰ জ্যেষ্ঠ পুত্ৰ চাহজাদা দাৰাৰ তিনিগৰাকী বেগমৰ অন্যতমা আছিল ৰাণাদিল । দাৰাৰ পতন আৰু আওৰংজেবৰ উত্থানৰ লগে লগে নাদিৰা-বেগমে আত্মহত্যা কৰে, উদীপুৰী বেগম যায় আওৰংজেবৰ হেৰেমলৈ । প্ৰতিপ্ৰাণা ৰাণাদিলে অশেষ নিকাৰ ভূঞ্জিও চেষ্টা কৰে আওৰংজেবৰ কামনাগ্নিৰ গ্ৰাসৰ পৰা নিজকে ৰক্ষা কৰিবলৈ । সেইদিনাখন সন্ধ্যা ৰাণাদিলৰ মহলত]

ৰাণা— ময়ো যদি নাদিৰা বেগমৰ দৰেই জহৰ খাই মৰিব পাৰিলোহেতেন হাছ্না !

হাছনা— তেনেকৈ ক'ব নেপায় বেগমচাহেবা ।

ৰাণা— নাদিৰা বেগম আছিল স্বৰ্গৰ পৰি । প্ৰতিহিংসা পৰায়ণ আওৰংজেবৰ লালসাগ্নিত জাহ নেযাও বুলি স্বেচ্ছাৰে মৃত্যু বৰণ কৰিলে । দুদিনৰ কাৰণে আহিছিল আকৌ উভতি গ'ল স্বৰ্গলৈ ।

হাছুনা— উদীপুৰী বেগমে হ'লে জহৰ খোৱা নাই । বাদচাহৰ মানুহে তেওঁক হেৰেমলৈ নিছে । শুনিছো নাচগান কৰি তেওঁ বাদচাহৰ মন যোগাবলৈকো চেষ্টা কৰিছিল, যদিও বাদচাহে নাচগান অকনো ভাল নাপায় ।

ৰাণা— মই সপোনতো ভবা নাছিলো হাছনা, উদীপুৰী-বেগমে, যাক চাহজাদাই ইমান ভাল পাইছিল,—সেই উদীপুৰী বেগমে, কোনো প্ৰতিবাদ নকৰাকৈ সম্ৰাটৰ আহ্বানৰ দিব সহাঁৰি ।

হাছনা— উদীপুৰীবেগম জানো ভাৰতৰ ?

ৰাণা— আজাৰবাইজানৰ ছোৱালী উদীপুৰী। ভাগ্যান্বেষত আহিছিল ভাৰতলৈ । চাহজাদাই দিলে আশ্ৰয় । উদীপুৰীয়ে হয়তো ভাবিছিল সম্ৰাটৰ জ্যেষ্ঠ পুত্ৰৰ বেগম হ'বলৈ পালে ভবিষ্যতে হ'ব পাৰিব ভাৰতৰ সাম্ৰাজ্ঞী। চাহজাদাৰ অবৰ্ত্তমানত সেয়ে তেওঁ গুচি গ'ল আওৰংজেবৰ হেৰেমলৈ—বৰ্ত্তমান আৰু ভবিষ্যত আনন্দমুখৰ কৰি তুলিবলৈ ।

[কথাৰ সুৰ সলাই, দৃঢ় প্ৰতিজ্ঞাৰে]

কিন্তু হাছনা, কুট আওৰংজেবে মোক কেতিয়াও বশ কৰিব নোৱাৰে ।

হাছনা— বেগম চাহেবাই জানো অকলে বাধা দিব পাৰিব ?

ৰাণা— মইতো আজাৰবাইজানী নহয় । মই ভাৰতৰ ৰাণাদিল । মোৰ ধমনীত ৰাজস্থানৰ মহিয়ষী নাৰীৰ শোণিত প্ৰবাহমান ।

হাছনা— বেগমচাহেবা—

ৰাণা— মই সেই নৰপশুক ঘিণ কৰো হাছনা । মই ঘিণ কৰো কৰো তাক যি মোৰ স্বামীক অন্যায় ভাবে, কাফেৰ অপবাদ দি কৰিছে হত্যা । বৃদ্ধ পিতাক বন্দী

কৰি, সহোদৰক নিৰ্ম্মম ভাবে হত্যা কৰি সি আজি জিন্দাপীৰ ! সেই কুট সৰ্প সদৃশ বিশ্বাসঘাতক আজি ভাৰতৰ সম্ৰাট ! মোগল মচনদ অধিকাৰ কৰি সি বিচাৰে আমাৰ দেহ আৰু মনৰ অধীশ্বৰ হবলৈ !!

[নেপথ্যত তুৰী, নাকাৰা আদি বাজে]

হাছনা— বাদচাহ আওৰংজেব আপোনাৰ ওচৰলৈকে আহিছে । মই যাও বেগম চাহেবা ।

[পৰিচাৰিকা হাছনা যায় । তুৰী নাকাৰা আদিৰ শব্দ আকৌ শুনা যায় । ৰাণাদিলে কঁকালৰ পৰা এখন সৰু "কৃপাণ" উলিয়াই চাই কিবা ভাবে । মুখত বিৰিঙি উঠে কঠোৰ ভাব । পাছ মুহূৰ্ত্তত অজানিতেই যেন তাইৰ চকুৰেদি বাগৰি আহে দুটো-পাল চকুলো । নিজকে সংযত কৰি অতি সাৱধানে ৰাণাদিলে কঁকালত বান্ধি থোৱা গুপ্ত খাপত কৃপাণ খন সুমুৱাই থয় । এনেতে আওৰংজেব সোমায় আহে ।]

আও— ৰাণাদিল—

[ৰাণাদিলে কুৰ্নিচ্ কৰে । তেতিয়াও তাই চকুৰ কোণত এটোপাল চকুলো জিলিকি থাকে ।]

আও— তুমি কান্দিছিলা ৰাণাদিল ?

ৰাণা— নাই, ক'তা ?

[হাতখন মুখৰ ওপৰেদি বুলাই নি ৰাণাদিলে চকুলো মচি পেলায়]

আও— এইমাত্র দেখিলো তোমাৰ চকুজুৰিত চকুলোৰ মুকুতা।
ৰাণা— মই কন্দা নাই সম্রাট।
আও— তেন্তে ই জানো মোৰ চকুৰ ভ্রম ?
ৰাণা— নহয় সম্রাট, ভ্রম নহয়। আপুনি যি দেখিছে ঠিকেই দেখিছে। মোৰ চকুৰেদি যি ঢুটোপাল চকুলো বাগৰি আহিছে সি বেজাৰৰ নহয় সম্রাট, আনন্দৰ।
আও— আনন্দৰ ?
ৰাণা— হয় সম্রাট, আনন্দৰ। ৰাজস্থানৰ নৰ্ত্তকী ৰাণাদিল মই। আছিলো চাহজাদা দাৰাৰ আশ্রয়ত—
আও— আৰু আজি ?
ৰাণা— চাহেনচাহ আওৰংজেবৰ কৃপা-ভিক্ষাৰী।
আও— তুমি নহয়, তুমি নহয় ৰাণাদিল। ভিক্ষাৰী আজি তোমাৰ দুৱাৰত বাদচাহ গাজী আলমগীৰ।
ৰাণা— সেয়েতো কৈছো সম্রাট মোৰ যদি আজি ৰং নেলাগে, মোৰ যদি চকুৰেদি আনন্দৰ অশ্রু নিগৰি নোলায় তেন্তে ওলাব কাৰ ? পিছে সম্রাট উদীপুৰী বেগমৰ বাতৰি কি ?
আও— উদীপুৰীৰ কথা নুসুধিবা ৰাণাদিল।
ৰাণা— কিয় ? ইমান সোনকালে আমুৱালেনে ?
আও— যি সহজে ধৰা দিয়ে তাক মোৰ ভাল নেলাগে।

[পাতল ভাবে হাঁহি ৰাণাদিলে কয়]

ৰাণা— অ', পিছে সম্রাট, এটা কামনা আপোনাৰ অপূৰণ থাকি গ'ল।
আও— কি ?
ৰাণা— নাদিৰা বেগম—
আও— হুঃ। তুমিও জহৰ নেখালা কিয় ?
ৰাণা— অকালতে মৰহি যাবলৈতো মই এই পৃথিবীলৈ অহা নাই সম্রাট। আহিছোঁ, পূৰ্ণ পয়োভৰেৰে জীৱনৰ মৌ হেপাহ পলুৱাই পান কৰিবলৈ।
আও— হেপাহ তেন্তে তোমাৰ এতিয়াও পলোৱা নাই ?
ৰাণা— কেনেকৈ পলাব ? চাহজাদা দাৰাৰ সৈতে আছিলোঁ, আনন্দ কৰিবৰ সময় পালোঁ ক'ত ? তেনেদৰে থাকি মোৰ দৰে নাৰীয়ে সুখ নেপায় সম্রাট।
আও— কিয় ?
ৰাণা— আমি পূজা কৰো বীৰক। বাদচাহ আলমগীৰৰ দৰে বীৰক।

[কুৰ্ণিচ কৰে মোগলাই ধৰণে]

আও— সুন্দৰ, বহুত খুবচুৰৎ—
ৰাণা— আমি শ্রদ্ধা কৰো মহান সম্রাটক—যিজনৰ আছে বুদ্ধি, আছে প্রতিভা। যিজনৰ এটি কটাক্ষত এখন সাম্রাজ্যত মৰণ বিভীষিকাই দেখা দিয়ে,

যিজনৰ ৰণ কৌশলৰ আগত শত্ৰুৱে পলাবলৈ বাট বিচাৰি নেপায়; ধৰা পৰি মৃত্যুবৰণ কৰে গোৱালিয়ৰ দুৰ্গত পৌস্তাৰ চৰবৎ পান কৰি—

আও— মই নিজেই ভাবি আচৰিত হওঁ ৰাণাদিল, কেনেকৈ ইমান সহজে দাৰা, সুজা, মোৰাদ আৰু সম্ৰাট চাহজাহানৰ শক্তিক পৰাজিত কৰি আৰোহণ কৰিবলৈ সক্ষম হ'লো তখ্‌ত্‌-ই-তাউচত।

ৰাণা— যি বস্তু মানুহে নিৰ্বিচাৰে ভাক পায় অতি সহজতে, সেয়ে বোধকৰো—

আও— ঠিক কৈছা ৰাণাদিল, সিংহাসনৰ প্ৰতি মোৰ কোনো লোভ নাই। মই খোদাৰ খিদ্‌মৎগাৰ। পবিত্ৰ ইচলাম ধৰ্ম্মৰ প্ৰতিষ্ঠাই মোৰ একমাত্ৰ আদৰ্শ।

ৰাণা— এই সহজ কথাটোকে সম্ৰাট, বুজিব নোখোজে কিছুমান অবিশ্বাসীয়ে।

আও— পবিত্ৰ ইচলাম ধৰ্ম্মৰ কাৰণেই মই মুলহিদ দাৰাক— [হঠাতে কথাৰ সুৰ সলাই] মুছলমান হৈ দাৰাই হিন্দুৰ ধৰ্ম্মগ্ৰন্থ অধ্যয়ন কৰিছিল, খোদাই তাৰ শাস্তিৰ বিধান কৰিলে। মোগল কলঙ্ক মোৰাদ আৰু সুজাৰ হাতৰ পৰা মই কৰিছো সাম্ৰাজ্য ৰক্ষা, দাৰাৰ হাতৰ পুতলা বৃদ্ধ আব্বাজানকো কৰিছো বন্দী, ইচলাম ধৰ্ম্ম ৰক্ষাৰ কাৰণেই।

ৰাণা— সিহতে কয় সম্ৰাট হেনো—

আও— নিষ্ঠুৰ?

[ৰাণাদিলে আৰু এবাৰ কুৰ্ণিচ কৰে]

আও— তৈমুৰ জেঙ্গিচখানৰ বংশ কোনদিনা নিষ্ঠুৰ নাছিল ৰাণাদিল? তোমালোকৰে দয়ালু সম্ৰাট আকবৰে কৰা নাছিলনে নিৰ্দ্দোষী আনাৰকলিৰ জীৱন্ত সমাধি ৰচনা? কৰা নাছিলনে বিধান, মোগল দুহিতাৰ কেতিয়াও হ'ব নোৱাৰিব বিবাহ। যি বিধান মানি জাহানাৰা আৰু ৰৌচেনাৰা আজিও অবিবাহিতা।

ৰাণা— সম্ৰাট, ৰৌচেনাৰা—

আও— বিদ্ৰোহী তাই মোগল অনুশাসনৰ বিৰুদ্ধে। আৰু জাহানাৰা জানিবা মৰহি যোৱা এপাহি ফুল!

ৰাণা— জাহানাৰাই কিন্তু সদায়ে—

আও— দাৰাক সহায় কৰি আহিছিল। আৰু কৰিছিল এই কাৰণেই যে দাৰাই প্ৰতিশ্ৰুতি দিছিল জাহানাৰাৰ বিয়া পাতিব, যদি মচনদ অধিকাৰ কৰিব পাৰে। বিয়া পাতিব নজৰৎখানৰ লগত। কিন্তু মূৰ্খ দাৰাই নেজানিছিল জাহানাৰাই ভাল পাইছিল ছত্ৰশাল বুন্দেলাক, যাক চেনেহেৰে তাই মাতিছিল দুলেৰা বুলি, যাৰ ৰাখী তাই বান্ধিছিল তৈমুৰ বংশৰ সৈতে বুন্দেলা পৰিয়ালৰ প্ৰীতিৰ ডোল নিকপকপীয়া কৰিবলৈ।

ৰাণা— সম্ৰাটে দেখিছোঁ নাৰীৰ অন্তৰৰ গোপন কথাৰ সন্ধেদো ৰাখে।

আও— কিয় নেৰাখিম ৰাণাদিল? তুমিতো নেজানা মোৰ জীৱনলৈ নাৰীয়ে বোঁৱাই আনিছিল কি অনাবিল অমৃতৰ ধাৰা!

ৰাণা— সম্ৰাটে হীৰাবাইৰ কথা সুঁৱৰিছে?

আও— হীৰাবাই! জৈনাবাদৰ হীৰাবাই! যি জৈনাবাদীৰ অনুৰোধত, সুৰা হাৰাম বুলি ভাবো, সেই সুৰাৰ পাত্ৰও মই মান্তি হৈছিলো মুখৰ ওচৰলৈ আনিবলৈ।

ৰাণা— হীৰাবাইক তেন্তে সম্ৰাটে সঁচাকৈয়ে ভাল পাইছিল।

আও— হীৰাবাইৰ সংস্পৰ্শত আহি মই পাহৰি গৈছিলো এই বিশ্ব সংসাৰক।

ৰাণা— হীৰাবাইয়ে নিশ্চয় মন্ত্ৰৰ—

আও— মন্ত্ৰ নহয়, যাদু নহয় ৰাণাদিল। সঙ্গীতৰ মধুৰ মূৰ্চ্ছনাৰে—

ৰাণা— সঙ্গীতৰ মূৰ্চ্ছনা?

আও— সঙ্গীতৰ মূৰ্চ্ছনাৰে মায়াৰ জাল ৰচনা কৰিছিল জৈনাবাদীয়ে।

ৰাণা— প্ৰিয়তমাৰ প্ৰিয় সঙ্গীত সম্ৰাটেও তেন্তে ভাল পাইছিল? সঙ্গীতেৰে সৃষ্টি কৰা মোহজাল সম্ৰাটেও তেন্তে ভেদ কৰিব পৰা নাছিল?

আও— জৈনাবাদী যেতিয়া সঙ্গীত মুখৰ হৈ পৰিছিল মই তেতিয়া নিজকে পাহৰি গৈছিলো ৰাণাদিল।

ৰাণা— তেন্তে আজি কিয় সঙ্গীত নিষিদ্ধ বুলি ঘোষণা কৰিছে?

আও— সঙ্গীতৰ মধুৰ ঝঙ্কাৰে মোক জৈনাবাদী হীৰাবাইৰ কথাকে সোঁৱৰাই দিয়ে। মই জৈনাবাদীৰ বিচ্ছেদ সহিব নোৱাৰা হওঁ।

ৰাণা— সেই মধুৰ স্মৃতি লৈয়েই জীৱনৰ বাকী কালছোৱা কটাই নিদিয়ে কিয় সম্ৰাট?

আও— জৈনাবাদীৰ স্মৃতি মোৰ কাৰণে মধুৰ নহয় ৰাণাদিল। সেই স্মৃতিয়ে মোৰ অন্তৰ ৰিক্ততাৰে পূৰ্ণ কৰি দিয়ে, বিচ্ছেদ বেদনা মোৰ অসহনীয় হৈ পৰে। সেয়ে মই আজি বিচাৰো জৈনাবাদীক পাহৰি যাবলৈ—

ৰাণা— পাহৰি যোৱা জানো সম্ভৱ হ'ব?

আও— নিশ্চয় হ'ব, যদি তুমি মোক তোমাৰ প্ৰেমেৰে কৰা অভিষিক্ত—

ৰাণা— সম্ৰাট!

আও— মই আজি বিচাৰো তোমাৰ মাজত নিজকে হেৰুৱাই পেলাবলৈ। ৰাণাদিল, তোমাৰ ধুনীয়া চকুজুৰিয়ে, তোমাৰ মোহময় কান্তিয়ে, তোমাৰ ক'লা চুলি-তাৰিয়ে, মোৰ অন্তৰত জগাই তুলিছে এক স্বপ্নময় আবেশ, তোমাৰ সান্নিধ্যৰ কাৰণে, তোমাৰ কোমল দেহলতিকাৰ পৰশ পাবলৈ, মোৰ অন্তৰ আতমা উদ্বাউল হৈ পৰিছে ৰাণাদিল—

[আওৰংজেবে ৰাণাদিলক আলিঙ্গন কৰিবলৈ আগুৱাই যায়। ৰাণাদিলে খিলখিলাই হাঁহি আতৰি যায়, ধৰা নিদিয়ে। আদেশৰ সুৰত আওৰংজেবে কয়]

আও— ৰাণাদিল, ভাৰতৰ সম্ৰাট মই।

[আওৰংজেবৰ মানসিক দুৰ্ব্বলতা দেখি জয়োল্লাসত তাইৰ মন নাচি উঠে। তথাপিও সংযত হৈ সম্ৰাটক কুৰ্ণিচ কৰে আৰু কয়]

ৰাণা— মই সম্ৰাটৰ পৰম শত্ৰু চাহজাদা দাৰাৰ পৰিণীতা স্ত্ৰী।

আও— কাফেৰ দাৰা আৰু এই সংসাৰত নাই।

ৰাণা— আপুনি তেওঁক হত্যা কৰিছে।

আও— কাজীৰ বিচাৰত দাৰাৰ প্ৰাণদণ্ড হ'ল—

ৰাণা— কৌশলেৰে পৰাজিত কৰি সম্ৰাটে মোৰ স্বামীৰ দেহাটোক বশ কৰিলে; কিন্তু তেওঁৰ আত্মাক?

আও— আত্মাৰ অস্তিত্ব মই নেমানো।

ৰাণা— ৰাজপুতানি মই। আত্মাৰ অস্তিত্ব মই মানো। পৰজন্মত মোৰ অটল বিশ্বাস।

আও— পৰজন্মৰ কথা পৰজন্মৰ কাৰণে সঞ্চিত থাওক ৰাণাদিল। ইহজন্মত, দাৰাৰ মৃত্যুৰ পাছুত, তুমি হ'বা মোৰ বেগম, সম্ৰাট আলমগীৰৰ বেগম। —স্বৰ্গগত বেগম দিলৰাচবানুৰ শূন্য ঠাই তুমি কৰিবা পূৰণ, সেই সন্মানেৰে তুমি হ'বা বিভূষিতা।

ৰাণা— মোৰ দেহ মন যে, মোৰ স্বামীৰ অমৰণ অভগন প্ৰেমে আগুৰি আছে সম্ৰাট—

আও— তথাপিও মই তোমাক বিচাৰো। মই বিচাৰো তোমাৰ অনুপম ৰূপৰ সোৱাদ লবলৈ, মই বিচাৰো

তোমাৰ উদ্বেলিত দেহ যমুনাৰ তৰঙ্গৰাশি মন্থন কৰি অমৃত সুধা আকণ্ঠ পান কৰিবলৈ—

ৰাণা— দেহৰ সৌন্দৰ্য্য ক্ষন্তেকীয়া সম্ৰাট।

আও— হওক ক্ষন্তেকীয়া, ক্ষণিকৰ মাজতে মই বিচাৰি লম চিৰন্তনক। আহাঁ ৰাণাদিল ওচৰলৈ আহাঁ, আঁতৰি নেযাবা ৰাণাদিল—

[আওৰংজেব ৰাণাদিলৰ ওচৰ চাপে। ৰাণাদিলে টপৰাই ককালত বান্ধি থোৱা গুপ্ত খাপৰ পৰা কৃপাণ খন উলিয়ায়]

ৰাণা— চাওক সম্ৰাট এইখন কৃপাণ, বেছ ধাৰ আছে।

আও— ৰাণাদিল তোমাৰ আৰু মোৰ মাজত কিয় এইখন কৃপাণ?

ৰাণা— ভয় নেখাব সম্ৰাট, মই আপোনাক হত্যা কৰিব খোজা নাই, মাথো পৰীক্ষা কৰি চাব বিচাৰিছো মোৰ এই কৃপাণ খনৰ ধাৰ আপোনাৰ কামনা-লোলুপ দৃষ্টিতকৈ বেছি তীক্ষ্ণ হয় নে নহয়।

আও— সাবধান ৰাণাদিল, মোৰ দেহৰক্ষী—

ৰাণা— বিশ্ববিজয়ী বাদচাহ আলমগীৰ, মুহিউদ্দীন মহম্মদ আওৰংজেবৰ বিপুল শক্তি, পতিপ্ৰাণা ৰাজপুত নাৰীৰ আগত কিমান মূল্যহীন তাকে প্ৰমাণ কৰিবলৈ?

আও— পাহৰি নেযাবা ৰাণাদিল সশস্ত্ৰ প্ৰহৰী পৰিবেষ্টিত এই মহলত তুমি মোৰ বন্দী।

ৰাণা— আপুনিও পাহৰি নেযাব সম্ৰাট সেই দেশৰে নাৰী মই, যি দেশৰ দেবী পদ্মিনীয়ে আপোনাৰ দৰেই উদ্ধত, অপৰিণামদৰ্শী কুট আল্লাউদ্দীনৰ অন্যায় আক্ৰোহৰ পৰা নিজকে ৰক্ষা কৰিবলৈ লেলিহান অগ্নিশিখাৰ মাজত নিজকে দিছিল আহুতি। যদি আৱশ্যক হয় ময়ো পাৰিম এই তীক্ষ্ণধাৰ কৃপাণেৰে নিজকে—

[নিজৰ বুকুৰ ফালে কৃপাণখন টোঁৱায়। আওৰংজেবে বাধা দিয়ে]

আও— আত্মহত্যা! নাই নাই নেলাগে ৰাণাদিল! ক্ষান্ত হোৱা, ক্ষান্ত হোৱা। মই, মই দিম তোমাক স্বাধীকাৰ—

ৰাণা— মোৰ স্বামীৰ হত্যাকাৰীৰ পৰা মই স্বাধীকাৰ নিবিচাৰো। মই যাক অন্তৰেৰে ঘিণ কৰো, সেই মোগল কলঙ্কৰ পৰা নিবিচাৰো এধানিমানো দয়া, নিবিচাৰো কৰুণা—

আও— ঔদ্ধত্যৰ সীমা চেৰাই গৈ মোৰ অন্তৰৰ কোমল প্ৰবৃত্তি বোৰ নাইকিয়া কৰি নিদিবা ৰাণাদিল।

[ৰাণাদিলৰ মুখত অবজ্ঞাৰ ভাব ফুটি উঠে]

ৰাণা— আপোনাৰো আকৌ কোমলতা! পাষাণৰ বুকুত ফুল! শুনক সম্ৰাট, আজি মোৰ জীৱন কাম্য নহয়, মৃত্যুহে বৰণীয় আৰু সেই কাৰণেই—

আও— মোক ভুল নুবুজিবা, মই কোৰাণৰ নামত শপথ খাইছো—

ৰাণা— কোৰাণ? প্ৰতিজ্ঞা কৰা নাছিল আপুনি কোৰাণৰ নামত, মোৰাদক সিংহাসনত বহুৱাব বুলি?

আও— কিন্তু সেই প্ৰতিজ্ঞা ৰক্ষা কৰিবলৈ মোৰাদে সহায় কৰিলে ক'ত? সুৰা আৰু বাইজী, বাইজী আৰু সুৰা—আনন্দ সাগৰত ডুব গৈ থাকিব পাৰি সঁচা, কিন্তু তখ্‌তত বহা অসম্ভৱ।

ৰাণা— সম্ভৱ হ'বলা তেওঁৰ পক্ষে যিজনে পিন্ধে ফকীৰৰ আলখাল্লা, হাতত লয় জপমালা আৰু—

আও— আৰু একমাত্ৰ ধ্যান যাৰ মক্কা। মইতো ফকীৰ ৰাণাদিল—

ৰাণা— ফকীৰ? বিশ্বক আপুনি ভুৱা দিব পাৰে, কিন্তু মোক নোৱাৰিব। সেই ফকীৰৰ আলখাল্লাৰ অন্তৰালত থকা অন্তৰখনত নাই কোনো ধৰ্ম্মভাৱ—

আও— ৰাণাদিল—

ৰাণা— আপোনাৰ শিৰাই শিৰাই প্ৰবাহিত অত্যাচাৰী, নৰহত্যাকাৰী তৈমুৰ জেঙ্গীচৰ শোণিত। শোণিত পিপাসু উন্মাদ অন্তৰে কোৰাণৰ প্ৰতিটো আখৰতে দেখা পায় শত্ৰুৰ উদ্যত কৃপাণ। ভাবে ঠিক এনেকৈয়ে অসহায় মুহূৰ্ত্ততে কৰিব হত্যা—

[ৰাণাদিলে কৃপাণখন আওৰংজেবৰ ফালে টোঁৱায়। আওৰংজেব এখোজ পাছুৱাই যায়।]

আও— উদ্যত কৃপাণেৰে মোক হত্যা কৰিবা?

ৰাণা— ভয় নাই সম্রাট। মোৰ এই কৃপাণ, আপোনাক স্পৰ্শ কৰি কলঙ্কিত নকৰো। মোৰ স্বামীৰ যদিও নাছিল অধিকাৰ বন্দী অৱস্থাত নিজৰ গাৰ বস্ত্ৰ দান কৰিবলৈ, মোক আপোনাৰ প্ৰাণ দান দিয়াৰ অধিকাৰ খিনিৰ পৰা নিশ্চয় বঞ্চিতা নকৰে।

আও— দুৰ্জ্জেয় নাৰী তুমি ৰাণাদিল।

ৰাণা— আপোনাৰ দৰে পুৰুষৰ ওচৰত নাৰী সদায়ে দুৰ্জ্জেয়। এই দুৰ্জ্জেয় নাৰীয়ে আজি আপোনাক হত্যা নকৰি, দিলে প্ৰাণ দান, এই কামনা কৰিয়েই যে মৃত্যুৰ শীতল কোলাত আশ্ৰয় নলৈ. জীয়াই থাওক আপুনি বহুদিনলৈ, দুশ্চিন্তা আৰু উদ্বেগময় দিন কটাবলৈ আৰু মই—

[কৃপাণেৰে নিজৰ মুখ বিকৃত কৰি পেলায়। তেজ ব'বলৈ ধৰে। তাকে দেখি আওৰংজেবে চিঞৰ মাৰি দিয়ে।]

আও— ৰাণাদিল! কি কৰিলা ৰাণাদিল !!

[ৰাণাদিলৰ মুখলৈ চাব নোৱাৰি আওৰংজেবে হাত দুখনেৰে নিজৰ চকু ঢাকে]

ৰাণা— ভয় কিহৰ সম্রাট, চকু ঢাকিছে কেলেই? চাওক, মই ৰাণাদিল, সেই ৰাণাদিল, যাৰ ৰূপৰ মদিৰা পান কৰিবলৈ আপুনি লৰবি আহিছিল।

আও— ই কি কৰিলা ৰাণাদিল! নিজৰ কৃপাণেৰে নিজৰ মুখ বিকৃত কৰি—ক্ষত অংশৰ পৰা টোপাটোপে তেজ পৰিছে — কিয় তোমাৰ ধুনীয়া মুখখনি এনেদৰে - নাই নাই — হয়তো ময়েই দায়ী। মোৰ দৃষ্টিত পাপ, প্ৰতি পদক্ষেপত প্ৰলয়—ময়েই দায়ী — জৈনাবাদী গ'ল আৰু তুমিও, তুমিও ৰাণাদিল—

ৰাণা— মোৰ এই দেহ সৌন্দৰ্য্য-সুধা পান কৰিবলৈ লালায়িত আপুনি, পান কৰক এই তেজ — পান কৰক এই শোণিত—

আও - মই পৰাজিত, মই পৰাজিত ৰাণাদিল, মহিয়সী নাৰী, বিশ্ববিজয়ী আলমগীৰ আজি পৰাজিত—

[আওৰংজেব ওলাই যায়। আওৰংজেব যোৱাৰ ফালে চাই ৰাণাদিলে খিলখিলাই বলিয়াৰ দৰে হাঁহে। হাঁহিৰ শব্দ শুনি হাছনা সোমায় আহে।]

হাছনা— বেগম চাহেবা! বেগম চাহেবা !!

ৰাণা— হি-হি-হি — বিশ্ববিজয়ী আলমগীৰ আজি পৰাজিত, হিন্দুস্থানৰ নাৰীৰ ওচৰত পৰাজিত—

হাছনা— এয়া আপুনি কি কৰিলে বেগম চাহেবা !!!

ৰাণা— মোৰ বৈৰী মুখ লাৱণ্যক ধ্বংস কৰিছো। নাহে আৰু আওৰংজেবৰ দৰে নৰপশু মোৰ ওচৰলৈ।

হাছনা— বেগম চাহেবা!

ৰাণা— স্বামী যাৰ নাই, সেই নাৰীক সৌন্দৰ্য্য কিয় ? অসুন্দৰ কুৎচিৎ হৈ স্বামীৰ ধ্যানত জীৱনৰ বাকী কেটা দিন কটাই দিম। মই আজি জয়ী, মই আজি জয়ী হাছনা—মই জয়ী—

[ৰাণাদিলে বলিয়াৰ দৰে পুনৰ খিলখিলাই হাঁহে। সেই হাঁহি লাহে লাহে কান্দোনত পৰিণত হৈ তেওঁৰ অন্তৰৰ গোপন কোণত গুমৰি উঠা বেজাৰৰ সঁহাৰি দিয়ে। মঞ্চ এন্ধাৰ হৈ যায়।]

